

Истиқлол қаҳрамонлари

АБДУРАУФ
ФИТРАТ

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

ҲИНД ИХТИЛОЛЧИЛАРИ

Беш пардали фожиа

КИМСАЛАР...

- Раҳимбахш — ҳиндли, ўқиган бир йигит.
Дилнавоз — ҳиндли бир қиз, Раҳимбахшнинг севгани.
Лолаҳардиёл — ҳиндли қаландар (дарвеш).
Ўқунар — Лоҳўр шаҳрининг пўлис бошлиғи (англиз).
Мавлоно Нўъмон — Ҳинд-Афғонистон чегарасидаги Бунир қўргонининг бошлиғи, бир мавлоно.
Фулом Наби — Мавлоно Нўъмоннинг хизматчиси.
Марлинг — англиз жосуси.
Абдусуббуҳ
Файзи Аҳмад
Бадринат
Дийнанат
Орномсингх
Фазлуллоҳ
Маҳмудхон
Роду биби — ҳиндли хотун, Ўқунарнинг хизматчиси.

Ҳинд ихтилолчилари.

- Пунтар
Порлинсун } англиз мингбошилари.
Тиланчи хотун, экинчилар, инқилобчилар, ишчилар, пўлислар, бир юзбоши, қоровуллар.

БИРИНЧИ ПАРДА

Эрта билан Лоҳўр шаҳри ёқасинда ям-яшил, кенг бир ўлан, гул буталари, арғувон оғочлари ҳар ён очилган. Раҳимбахшхон кўкламлар узраниб ётган. Оқ, қисқа камзул, тубани тор, усти кенг бир иштон кийган. Бошинда ҳинд фўтаси¹, оёгинда пайзор². Бир ёнда Дилнавоз гул териб турадир. Гул буталари орасинда сайраб турган бир булбулнинг ёниқ, қайноқ товуши саҳнадаги жимжитликни титиб юбормоқда. Уй-тушунча тенгизиде тўлиб қолган Раҳимбахш булбулнинг тингани билан ойилган бўлуб³ бошин кўтарар, руҳи юксалган сари кўз тикар, шу дардлашмани сайрар.

Раҳимбахш.

Мунгли булбул, мунгдош бўлдик, кел сайра,
Бир қип-қизил гулга мен ҳам тутилдим.
Тинмагур қуш, қайғудошлиқ қилайлик,
Мен-да сендек юрагимдан урилдим.
Сен тебраниб ўртангин,
Мен йиқилиб инграйин.
Сен ўтли ун чекарда,
Мен қонли ёш тўкайин.

Булбул бир оз сайраб тинар, Дилнавоз кўлидаги гулга қалин бир бойғинлиқ⁴ билан қараб, шул кўшиқни ўқир.

Дилнавоз.

Сўйла, гулим, яширмағил, недирса дардинг,
Яраланмиш юрак, нечун қизардинг?
Кимлар сени бу қоп-қора ерга юборди,
Бу дунёда йўқ экан-да нелар қилардинг?
Нега сени чулғаб олди бунча тиканлар?
Нечун чикди юрагингдан юзга бу қонлар?
Сен билан мен яраланиб ётибмиз,
Бу чаманда шодлик берган кимлар эканлар?

Булбул бир оз сайраб тинар.

Раҳимбахш. Малаклар боғининг чечаги, чечаклар дунёсининг қуши, кел, оёғингга тўкилган шунча қонли юракни қўйиб, гулни терасан? Юртингда кесилиб турган шунча ёзуқсиз бошни унутиб, чечаклар биланми дардлашасан?

Дилнавоз. Нетайин? Шуларни-да англизлар учунми қўяйин. Бутун дунёни олиб тўймаган англизлар уларни-да олсунларми? Чечак билан дардлашганимни сўрайсан. Демак юрагимда дард борлигин биласан, юрагимдаги дард: юртимда ёзуқсиз кесилган бошларнинг дарди эмас эса. Надир? Нега маломат қиласан?

Раҳимбахш (*ўйлар*). Нозли малак... Қонли юраклардан гапирмайин, кесилган бошлардан сўз очди. Демак биринчисина аҳамият берилмайдир. (*Сўйлар.*) Йўқ... Қўйма. Унларни англизлар олмасун, ҳинднинг гулини эмас, бир тиканини ҳам англиз учун қўйма, бу ернинг гулини-да, булбулини-да, илонини-да, тиканини-да уларга берма, шу тиканлар билан уларнинг бағриларини теш, илонларига кўнгиллари чактир, булбулларининг нозли чўқуғучлари⁵ билан кўзларини чиқар.

Англизга «дунёни олиб тўймаган» дединг. Тўғри! Ҳай-вонлар орасинда тўйганин билмагани учун ем ёнинда ёрилиб ўлгани кўб бўлур, буни ҳам унутма!

Сўзни кўб узатдим, ҳайда кел, чечакдан яратилган малак. (*Ерни кўрсатиб.*) Шу ерда шундай узан, бошингни кўкрагимга қўй, юрагимнинг ўртана-ўртана сўйлаган севги қўшиқларини тингла! (*Дилнавоз қўлиндаги гулни юрагига ёқинлаштируб, Раҳимбахш сари юрар.*) Кел, шунга ўтир... Баним-да кўнглим бир дақиқалиқ саодат чоғи кечирсун. (*Дилнавоз келиб ўтирғач.*) Сўйла, малагим.

Дилнавоз. Севасанми мени?..

Раҳимбахш. Ишонмайсанми? Кел, юрагимни тингла, виждонимни сўйлат!

Дилнавоз. Тилинган эшитмоқ истаймен.

Раҳимбахш. Тил севги ўлкасинда тилмочлиқ этолмас. Кўб кишилар ўз севгиларини тил билан бошқача кўрсатмак истайлар ҳамда кўрсата олалар. Бир кишининг сезгуларини тил орқали англамоқ истасанг, алданурсан.

Дилнавоз. Мени Ҳиндистонни севганингча севармисан?!

Раҳимбахш. Шунчами ушоқ тушунишлисен. Ҳиндистонни севганим сени севганим эмасми?

Дилнавоз (*юрак тебранишлари остинда*). Ҳинд улусин севганинг каби?

Раҳимбахш. Бола... Шуни билиб қўй. Юртини севганлар унинг тош-тупроқларини эмас, гўзаллик, яхшиликларини севарлар. Улус йўлинда жон берганлар унинг соқоли, чопони учун эмас, ортиқлиғи, фазилати, тарихи учун ўларлар. Меним юрт, улусимнинг яхшилик, ортиқлик ҳам фазилатларининг бири, биринчиси сен эурсан. Уларни севганим сени севганимдир.

Дилнавоз. Демак, мени чиндан севасан.

Раҳимбахш (*қайнаброқ*). Чиндан севаман, юракдан севаман, жондан севаман, виждондан севаман. Меним юрагимдаги севгини кўрсатмак учун севиш сўзи оздир. Топинаман сенга...

Дилнавоз (*йиғлаёзиб*). Мен-да севаман сени... Мен-да топинаман сенга.

Бир-бирларининг руҳларини тинглаган каби жим турадилар, бир оздан кейин булбул сайраб юборар. Иккала ўртоқ булбул товушининг титроқ кўтарилиши остинда бир дақиқалик роҳатҳол кечиралар.

Булбул тинар.

Дилнавоз. Раҳимбахш (*Раҳимбахш ҳорғин ҳолда турсар*) иккимиз-да тупроқ дунёсиндан, тан ўлкасиндан ажрасак, дунёнинг қайғуларини эмас, шодлиқларини-да унутсак, ер узра бор кўркувларнигина эмас, умидларни ҳам ташласоқ, қўлни-қўлга берсак, шу ёниқ қушнинг титроқ товушина эргашсак, биз ҳам титраб-титраб юқориларға тўғри юксалсак, юксалсак-да, у ерларда ҳам тинчлик кўрмагач, яна шу товуш каби чексиз бўшлиқлараро йўқолиб кетсак... Бунлар бўлмас экан. Дунёнинг бир четида мана шу гул билан булбулдек иккаламизгина ўтириб қолсоқ, кимсанинг бизга ҳеч иши бўлмаса...

Раҳимбахш (*йиғлаёзиб*). Дилнавоз. Гўзалсен. Эсизларим, ҳинд чечаги термоқ учун шу ерларгача келиб юрган англиз йигитларининг кўзлари сенинг юзинга-да тушар!

Дилнавоз (*ойиқиб*). Тушса нима бўлур?

Раҳимбахш. Нима бўлурми? Куръон бетига ҳайвон оёғи тегмак нима эса, ҳинд қизининг юзига англиз кўзи тушмай ҳам шудир.

Дилнавоз. Нима демак?! Сен ҳинд қизини ўзин англиз бошмоғидан⁶ сақлай олмас, дебми биласан? Ҳинд қизининг кўзи шишаданмидурким, англиз йиртқичилигининг шунча қонли изларини кўрмасин?! Ҳинд қизининг юраги тошданмидурким, оёқлари остинда қолиб эзилган эл виждонининг яралари лочинларча қичқирганин сезмасун. Бу кун бу ўлкада уларнинг юракларига қараб кулгучи бир қиз эмас, бир ит ҳам топилмас. Буни билиб қўй!

Раҳимбахш. Уни биламен, малак. Сиз англиз юзига қарарсиз, демадим. Унлар сизга қарарлар. Дардим — шу!

Дилнавоз. Биз биламиз, унларнинг бизга қарашлари кўзларимизни чиқармоқ учундир. Унларнинг бизга кулишлари йиғлатмоқ учундир. Шунинг учун унларнинг қарашларига-да, кулишларига-да олданғучи кимса орамизда йўқдир. Ишониб қол!

Раҳимбахш. Бунга ишонганмен, гулим.

Дилнавоз. Ишонган эсанг, битди.

Раҳимбахш. Йўқ, битмади. Тушунган кўнглимни қайғуси битмас.

Дилнавоз. Яна нима қолди?!

Раҳимбахш. Меним дардим бошқа.

Дилнавоз. Сўйла!

Раҳимбахш. Унларнинг сизга қарамоқларини истамаймен.

Дилнавоз. Ҳо-о... Онгладим. Шаҳар хотунлари каби мени ҳам қопга солдирмоқчимисен?!

Раҳимбахш. Унча онгсиз эмасмен. Бурга учун кўрпани ўтга солмам. Ҳайвон тумшуғи тегмасин деб чечакни оғилга тикмам. Хотунлар қамалсалар, тарбиясиз қоларлар. Тарбиясиз хотунлар улуснинг ўлими учун йўл очарлар. Тузук хотун кишилик боғчасининг гулидир. Гулни ҳайвондан сақламоқ тейиш⁷. Бироқ унинг учун гулни ерга кўммак эмас, ҳайвонни боғлаб кўярға керак. Сизни ҳам ҳайвон ҳавасли йигитлардан сақламоқ истаганлар ўзингизни чиритмак ўрнинда уларни бир оз тарбият қилсунлар!

Дилнавоз. Англизларни қандай тарбия қилурсан?

Раҳимбахш. Англизнинг энг яхши тарбияси уни Ҳиндистондан қувмоқдир.

Дилнавоз. Кулайми бу?

Раҳимбахш. Ишнинг қулайини ахтармоқ ялқовликдир. Кулай ишдан буюк унум чиқмас. Буюк унумли ишлар қулай-да бўлмас. Англизни Ҳиндистондан қувмоқ ер юзини ўз қора қанотлари остига олган бир олбостини йўқ этмоқдир. Қулай бўлмас. Нима бўлса ҳам, бир ёвни юртдан ҳайдамоқ, бир юртни ёв қўлида кўрмакдан қийин эмасдир.

Дилнавоз (*севинч ҳам қайғу орасинда*). Англизни Ҳиндистондан қувмоқ...

Раҳимбахш. Эзгу ишларнинг биринчисидир.

Дилнавоз. Буюк...

Раҳимбахш. Ҳар нарсадан буюк.

Дилнавоз. Эзгу...

Раҳимбахш. Ҳар ишдан эзгу.

Дилнавоз. Қуръонни ҳайвон тепкисидан қутқаришдек буюк.

Раҳимбахш. Чўчқани масжиддан ҳайдаш каби эзгу.

Дилнавоз. Оҳ...

Раҳимбахш. Қайғурма!

Дилнавоз. Бўлурмикин?!

Раҳимбахш. Нега бўлмасун?

Дилнавоз. Кўбдан ишонғум келмайдир.

Раҳимбахш. Гўзалим, тингла, бизни шу кунларга тушурган нарса мана шул ишончсизлигимиздир. Ўз кучига ишонмаган эл кураш майдониға киролмас. Кирса ҳам, йиқилур. «Ишонмаганлар ишонганларни енга олмаслар»⁸.

Дилнавоз. Кучимиз борми дерсан?

Раҳимбахш. Тўрт юз миллиён ҳинд улуси куч эмасми? *

Дилнавоз. Уни куч санаганда бутун мусулмон дунёси ҳам англизга қарши бир куч бўлса керак.

Раҳимбахш. Албатта.

Дилнавоз. Бундай кучга ишонмоқ янглишдир.

Раҳимбахш. Нега?!

Дилнавоз. Раҳимбахш тушун. Англизга қарши бир куч деганинг ҳинд улусини-да, мусулмон дунёсини-да кўз олдига келтириб қара. Нималар кўрасан: кишига ўхшаган бир йиғин жонли нарсалар. Миялари томуғ⁹ пучмоғ¹⁰лариндан қоронғуроқ. Кўзлари оёқ остидан нарироқни кўрмайдир. Юзлари кейинга қайтган, туташ, кейинга қарайлар. Жон озуғин, кўз ёруғин кейиндан ахтаралар. Олға босмоқ келгусини ўйламоқни «куфр» деб биларлар. Миялари эски, тушунчалари эски, қарашлари, қилиқлари эски. Эскиликка топиналар. Энг буюк кишилари — ўлик. Энг тўғрили ерлари — мозор. Яшамоққа топиналар. Одамларча яшамоқ йўлини ахтармайлар. Бутун дунё буларни таламоқ учун бирлашган экан, бунлар таловдан қутулмоқ учун бирлашмайлар. Мусулмон дунёси нари турсун, бу кун ҳинд инқилобчилари орасинда ҳам «бирлик», «келишув» деган нарсалар йўқ... Бундай бир кучга ишонмоқни қўябер, бундай бир йиғинга «куч» демак бўшдир.

Раҳимбахш. Бунча умидсизланма. Улусимиз зулм остиндадир, бирлашмаги қийин эмас. Зулм мазлумларни бирлаштирмоқ учун энг буюк бир қуролдир.

Дилнавоз (*узоққа қараб*). У ким?

Раҳимбахш. Ким? (*Бошини кўтариб қарар*.) Лолаҳардиёл.

Дилнавоз. Шу киши тўғрисида нима дейсан?!

Раҳимбахш. Буюкдир.

Дилнавоз. Шунга юракдан ҳурматим бор.

Раҳимбахш. Ҳурматга арзийдир.

Дилнавоз. Ўзи эса мажус¹¹.

Раҳимбахш. Инсонлиқ мажуслиқ ё мусулмонлиқга қарамайдир. Лолаҳардиёл инсондир.

Дилнавоз (*йўлга қараб*). Мана келди.

Раҳимбахш қарар. Лолаҳардиёл келар. Иккаласи-да ериндан қўпар¹².

Лола. Нешлаб турасиз, ушоқлар?!¹³

Раҳимбахш. Шундай, дардлашиб турамыз.

Лола. Бир-бирига яқин икки юракнинг дардлашмаги учун мана шундай тип-тинч ерлар керак.

Дилнавоз. Табиат кўринишларини тамоша қиламиз, бобо.

Лола. Севишган икки юракнинг мана шундай баҳор кучоқларинда тинглашмоқлари тамошаларнинг энг буюгидир.

Дилнавоз уялур.

Уялма қизим. Севишмак уят эмас. Юрак юрак экан, севмак севилмак истар. Севгусиз қолган юрак, сувсиз қолган балиқ кабидир. Унинг ҳар тебраниши бир жон чекишдир. Ер юзини тўлдирган бўш жанжаллардан, олдамчилик негизига қурилган келишмакликлардан, ғараз қотишган бирликлардан, ҳасад уруғин махташлардан йироқлашибсиз. Табиатнинг тип-тинч кўринишлари орасинда турибсиз. Юракларингиздангина кўпуб чиққан сўзларингизни тинглашасиз. Бу оз бир саодат эмас. Қутли бўлсун сизга. *(Бир оз тинар, ўйлар. Қўлларини иккаласининг умузларига¹⁴ қўйиб, саҳнанинг ёқасига келтурур. Иккаласига ҳам турганча қарагандан кейин, оғир-оғир сўйлар.)*

Ушоқлар! Сизнинг бу ҳолингизни саодат дедим ҳам кутладим. Олданмангиз. Бундай бир саодат сизда келган бўлса ҳам, ўзин сўрмас. Дунёнинг турли қайғулариндан, турли сезгулариндан айрилиб, бундай тип-тинч ерларда жимжит ўтурмоқ қийиндир. Тириклик тебраниш демақдир. Турғунлиқ эса ўлимдир. Ернинг, кўкнинг, юлдузлар билан кўёшнинг борлиқлари тебраниш узра қурилгандир. Тебранмагач, буларнинг бари йўқдир. Турон сандуғочларимиз¹⁵ шу тоғлар булутлар каби югурмақдадирлар. Бутун дунё тебранар экан, сизнинг тебранмай туришингиз бўлурму? Тирик экансиз, тебранурсиз. Тебранмас экансиз, ўлурсиз. *(Қаттиқ.)* Юртимиз ёниб турадир. Улуси(ми)з эзилиб битди, эшитасизми?!

Бу кун бу ўлкадан қўйдан ортиқ одам кесиладир. Омонлиқ, тинчлиқ, эрк деган нарсаларни кимса билмайдир. Масжидда намоз учун йиғилганлар «сиёсий йиғин» ясаган бўлиб, тўпга боғланар. Эр билан хотун ўзаро кўбрак гапурганда ҳукуматга қаршу бўлиб дорга осилалар. Бу кун устидангина шу ўлкага қараганда, йиқилган шаҳарлар, ёндирилган қишлоқлар, таланган уйлар, кесилган бошлар, осилган гавдалар, тўкилган қонлардан бошқа бир нарса кўрмаймиз. Яқиндан танишмоқ учун ичкарироқ кирганда,

қочирилған қызлар, пардасизланған хотунлар, бир-бирининг этини еган очлар, хўрлиқ кўрган буюклар, сўкиш эшитган бошлиқларнинг қонли ёшлари, мунгли бошлари, тутунли оқлари, ўтли инграшлари олдимиздан ясов тортиб ўтадир.

Шу қип-қизил гуллар юртимизнинг қон йиғлаған кўзларидир — сиздан иш кутади. Шу ям-яшил оғочлар улусимизнинг ўлими учун тикилган мотам белгиларидир — сиздан кўмак тилайдир. Шу кичкина булбул ҳам жон чекишган кимсасизларимизнинг марсиясини айтади. Сизнинг қонларингизни қайнатмоқчи... Шунлар орасинда тинч турмоқ сағана бошида чоғир¹⁶ ичмакка ўхшайдир, ярашмайди. Шуларнинг кўмагига эришмоқ учун ишга киришингиз, тебранингиз. Тебранмас экансиз, ўлимингизни кутингиз. (*Иккаласига қарагандан кейин.*) Қайғуртдим сизни. (*Кетмоқчи бўлиб қўлларини уларнинг умузларидан олар.*)

Д и л н а в о з (*ҳолсизча*). Турингиз!

Раҳимбахш. Кетмангиз!

Лола. Етар энди, соғ бўлингиз! (*Чекилиб илдам чиқар.*)

Д и л н а в о з (*ҳолсизланган*). Уф...

Раҳимбахш. Сенга нима бўлди, гулим?!

Д и л н а в о з. Менга бир оғирлиқ келди. Ўтирайлиқ. (*Ўтира бошлар.*)

Раҳимбахш. Ўтир, малагим. (*Иккиси-да ўтирурлар.*)

Нима бўлди? Нега оғирлашдинг?

Д и л н а в о з. Лоланинг ўткир тилидан чиққан сўзлари юрагимни қоп-қора тутунга чулғатди.

Раҳимбахш. Лоланинг сўзларида юракни қора қилгучи нарса йўқ эди-ку.

Д и л н а в о з. Бор эди ҳам кўб эди.

Раҳимбахш. Мен эшитмадимми?

Д и л н а в о з. Эшитдинг, англадинг. (*Юзига қараб.*) Боқ менгизинг¹⁷ сарғайиб қолмиш. Рухинг қийналгандир. Мендан яшунтурасан.

Раҳимбахш. Ишон, малагим. Лоланинг сўзларинда кўрқинчли бир нарса йўқ эди. У бўлиб турған ишларни сўйлади.

Д и л н а в о з. Йўқ, йўқ. У бизга кўб нарсани онглатмоқчи бўлди ҳамда онглатди. Ҳиндистонда бўлиб турған ишларни кўрсатди. Сизнинг бошингизга ҳам шунлар келгусидир, деди.

Раҳимбахш. Ўтинаман, ўзингни тетик тут.

Дилнавоз (*юрагини тутиб*). Уф-ф... эзилдим... Лола нелар сўйлади?!

Раҳимбахш. Тангри учун, қўй шу сўзларни!...

Дилнавоз. Унинг сўзлари тубсиз эмас. У билмасдан сўйламайдир.

Раҳимбахш. У бир нарса сўйламади.

Дилнавоз. Сўйлади, қўб нарса сўйлади.

Раҳимбахш (*узоққа қараб*). Улар ким?

Дилнавоз (*ўзини йиғиштириб*). Ким келди?!

Раҳимбахш. Қишлоқдилардан икки киши эмиш. Экин бошиға боралар.

Дилнавоз. Киши шулардай бахтли бўлса...

Раҳимбахш. Кимса булардек бахтсиз бўлмағай.

Дилнавоз. Қиладиғон бутун ишлари кишилик дунёсини тўйдирмоқ учун...

Раҳимбахш. Унларнинг бутун эмиши кишилик дунёсининг ёвларига борадир. Бояқишлар кишилик дунёсини эмас, ўзларини ҳам тўйдира олмайдилар. Оҳ, шу бахтсизлар учун-да қутулиш куни бормукин?!

Икки экинчи¹⁸ келар. Бири қари, бири ўрта ёшли. Ўрта ёшлигининг умузи узра бир кетмон.

Қари. Салом алайкум... эсонмисиз, Раҳимбахш соҳиб? Дилнавоз биби-ку. Соғмисан, қизим?

Дилнавоз. Эсонмисиз, бобо?

Раҳимбахш. Ҳормағайлар!

Қари. Бор бўлғайлар, йигитларим!

Раҳимбахш. Қани, қаердан?

Ўрта ёшли. Сув бошида эдик, ерларни суғордик. (*Кўкламликка тамоша кўзи кездириб.*) Қандай яхши ўрин топиб ўтирибсиз?

Раҳимбахш. Нима қилайлик... қани буюрингиз. Ўтуришайлиқ.

Ўрта ёшли. Хўш, биз кетайлик. Чарчаб қолдик.

Қари (*йўлдошиға*). Жоним, чарчаб қолдик дейсан, яна кетмоқчи бўласан. Кишининг жонини оласанми? Бир оз ўтуриб кетсанг, на бўлур?

Ўрта ёшли. Яна сенинг лақмалигинг тутди. Ҳайда, ўтирайлиқ. (*Кетмонини олдиға қўйиб ўтирар.*)

Раҳимбахш. Ўтурингиз бир оз.

Қари. Ё пирим-ей! (*Ўтирар.*) Дилнавоз, қизим, қалайсан?

Дилнавоз. Шукур, бобо!

Қ а р и . Оғанг қаерда?

Д и л н а в о з . Кеча шаҳарга кетган эди.

Қ а р и . Тангри ёрлақасин, отанг кўб яхши ўртоғимиз эди. Худди шу ерларда соатлаб гапурушуб ўтурар эдик. Ундаги тиниқ юрак, очиқ юз, тотли сўз кимсада бўлмас.

Р а ҳ и м б а х ш (*Дилнавознинг кўз ёшларини артганини кўргач*). Нима хабарлар бор дунёда, ота?

Қ а р и . Ҳеч хабар йўқ-ку.

Ў р т а ё ш л и . Уткан кун шаҳарга оғалиқникаға борган эдим. Уч-тўрт киши гапуруб турган экан, қизиқ-қизиқ нарсалар сўйладилар.

Р а ҳ и м б а х ш . Нелар айтдилар, қани?

Ў р т а ё ш л и . Билмам, ким деган бор экан. Укаси билан Олмониядан кўб ақча олиб келган экан. Булар Боғистонда турар эканлар. Тилаклари Ҳиндистонни қутқармоқ экан. Боғистонда босмаҳонаси бор экан. Лоҳўрда бир дорихона очган эканлар. Улусға текин эм¹⁹ бера эканлар, ишлари кўб...

Қ а р и (*унинг сўзини кесиб*). Кўй!... «Эканлар, эканлар», деб жонимни чиқардинг. Бу эканлар-меканлардан кўб эшитдик.

Ў р т а ё ш л и . Нега қўймайсан. Эшитганимни айтайчи. Бизнинг Раҳимбахш соҳиб ҳам шул Фарангистонларда юриб ўқиди. Қани шу сўзлардан нима англайдир?

Қ а р и . Бай-бай, эшитганинг бор экан-да! Мен кичкинагина чақалоқ эдим, шул сўзларни эшитар эдим: «Унлар бор экан, бунлар йўқ экан, унлар борган экан, шунлар келган экан». Қулоқларим шу экан-мекандан тўлган эди. Бу кун олтмишга кирибмен, эшитиб турганим яна шу.

Ў р т а ё ш л и . Нима бўлсин, қани?!

Қ а р и . Ўзимиз белларимизни етти ердан боғлаб (*кетмонини кўтариб*). мана шу билан унинг бошини эзмасак, ҳеч ким ташқаридан келиб бизни қутқармас. (*Кетмонни қўйиб*.) Бу нима гап, жонимиз чиқди. Тинчлик деган нарсани унутиб қолдиқ. Эрта-кеча борлиғимизға ҳеч биримиз ҳеч биримизнинг кўнгли тўлмайди. Бундай тирикчиликни нима кераклиги бор? Чиқайлик, ёпишайлик. Ўлиб кетайлик, ё ўлдириб битирайлик. Бошқа чора йўқ. (*Йўлга қараб*.) Мана биттаси келди.

Ҳаммалари қарарлар.

Ў р т а ё ш л и . Битга эмас, тўртта.

Қ а р и . Ҳамда отли.

Р а ҳ и м б а х ш . Булар ким?

Қари. Ким бўлур? Англиз оғайниларимиз-да.

Дилнавоз. Бу ёққа келмагайлар. Отларини сақлайдилар.

Ўрта ёшли. Отдан тушдилар-ку! Бизгами ишлари бор?! Отларини қантардилар.

Раҳимбахш. Шу ёққа келадир. *(Экинчиларга.)* Сизлар туриб шу оралиқ билан кетингиз, тўрттамызни бир ерда кўрганда, ҳукуматга қаршу яшурин кенгашасиз, деб тутарлар.

Дилнавоз шу ёққа қараб турар.

Ўрта ёшли. Бу кетмонни кўрса, куним битди. Ёшурин кенгашимиз яроқли ҳам бўлур.

Қари. Кетсак, баримиз кетамиз.

Раҳимбахш. Бу ерда киши ўтирғанини кўрдилар. Баримиз кетсак, кетимиздан қуварлар.

Қари. Биз сизни қўйиб кетмаймиз. Нима бўлса, бўла берсин. Сиз кетингиз, биз турайлиқ.

Раҳимбахш. Ўтинамен, кетингиз. Сиз ботроқ қочсангиз, биз ҳам қутуламыз.

Ўрта ёшли. Майли. Ундай бўлса кетайлик. *(Кетмонини олур.)*

Қари. Ҳай.

Иккаласи-да ярим қўпубгина ўзларини паналикка олурлар.

Дилнавоз. Биз ҳам кетсак-чи!

Раҳимбахш. Баримизнинг кетишимиз яхши эмас.

Дилнавоз. Нега?!

Раҳимбахш. Орқамиздан қуварлар.

Дилнавоз. Нега қуварлар?!

Раҳимбахш. Онлар негани билмайлар.

Дилнавоз. Нечун унларни қўйиб биз кетмадик?

Раҳимбахш. Кетмонлари бор эди. Яроқ ташиған бўлуб қийналар эдилар.

Дилнавоз. Кетмон яроқми?!

Раҳимбахш. Уларга қаршу тирноғимиз-да яроқдир.

Дилнавоз *(секингина)*. Мана келди.

Раҳимбахш. Кўрқма.

Бир оздан кейин юзбоши Ўкунар уч пўлис билан келар.

Ўкунар *(Дилнавозни кўргач, ўйлар)*. Оҳ... бу ерда экан, бироқ бу йигит ким?! *(Сўйлар.)* Кимсиз! Бу ерда нешлаб турасиз?

Дилнавоз билан Раҳимбахш турарлар.

Раҳимбахш. Биз шу қишлоқдан, шунда гапуруб турибмиз.

Ўқунар. Ҳукумат ёшурун ерларда йигилмоқни қатагон қилган, онглаганингиз йўқми?!

Раҳимбахш. Биз бир қишлоқнинг болалари, бир-биримизга қўшни. Уйда, далада, экин бошида, сув ёқасинда, ҳар ерда ўтуруб гаплашамиз. Бизнинг ўтурушумиз ёшурунда эмас, ҳукуматга зарарли-да эмас.

Ўқунар. Зарарли эмас?! Ҳукуматнинг буйруғина қаршу турасизми?! (*Пўлисларга.*) Тутингиз буларни.

Пўлислар иккаласини ҳам тутар.

Раҳимбахш. Бизни нега тутасиз?!

Ўқунар (*бир пўлисга*). Сен бу йигитни қишлоқ қорувуллиғига элтиб топшур, шаҳардан сўралганча қамаб қўйсин. (*Қолган икки пўлисга.*) Сиз бу қизни отингизга миндингиз, шаҳарга элтасиз.

Пўлислар уларни ҳайдаб чиқарлар.

Дилнавоз. Йўқ... мен ёлғуз бормам. Нима қилсангиз, иккимизни қилингиз!...

Пўлис. Юр... (*Силтаб юргузар.*)

Раҳимбахш (*чиқарда*). Юзбоши! Шу ишни ҳам қонун юзасидан қиласизми?

Пўлис. Кўп гапурма... (*Силтар.*)

Бариси чиқарлар.

Парда тушар

ИККИНЧИ ПАРДА

Кундуз. Бўнир кўрғонида Мавлоно Нўмоннинг уйи. Уй шарқ йўсузли ясалган. Этагида буюк Эрон ҳолилари²⁰ ёйилган. Деволларига арабча ёзувли лавҳалар, эски қиличлар, ўнбиротар англиз милтиқлари, тўппончалар осилган. Тўрдаги бир арслон терисинда Мавлоно Нўмон оқ салла, қора жўя кийиб ўтирган. Қўлинда сариф қоғозли бир газет ўқийдир.

Мавлоно Нўмон (*газетни қўйиб*). Қизиқ кунлар бўлиб қолди. Киши ўз фойдасининг қаёнда бўлганини кес-дурма қилиб била олмайдир. Бу Абдусуббуҳлар Олмониядан келиб ишга киришдилар. Ишлари ҳам ёмон эмас каби, бизга ваъдалар берарлар. Ҳиндистонни англизлардан қут-

қарғач, ишни мусулмонларга топшуурмиз, дейлар. Бизга ҳам катта бир ҳукумат иши топшурмоққа сўз берарлар. Анчамунча суюрғол бердилар, биз ҳам буларнинг сўзига ишониб, кўмак бериб турамиз. Буларга ишонганимиз ҳам тузук. Олмония катта бир давлат. Халифат-ул-муслимин²¹ ҳам шу билан бирлашган. Энди албатта бир иш қилса керак. Бу кофирни кута-кута кўзимизнинг ёруғи қолмади! Абдусуббуҳхон эса ҳар кун «ана олмонлар бу ерга келмишлар, мана турклар у ерга келмишлар», деб бизга умид берадир. Бу газетга қараганда, иш бутунлай бошқа: турклар Қафқазияда енгилб ташланганлар... Бу хабар тўғри чиқғач, бизнинг ишимиз ёмон! Бироқ имонимизнинг ёқасини бу газетга топшуруб-да бўлмайди, бир ерда туркнинг енгилганин ёзган экан, иккинчи ерда Олмониянинг ўн тош йўлни ура турган тўплар ясаганини сўйлайди. Бунинг қайсисига ишонамиз? Қафқазияда англиз енгилган: ишимиз ёмон. Олмония кўб катта тўплар ясаган: ишимиз яхши... Урушни булар қилади, орада шошиб қолган — биз. Тангри шуларнинг иккисини ҳам йўқ қилиб, Имом Маҳди²² каби соҳибқирон бир мусулмон еткурса...

Шу Абдусуббуҳлар-ку онгсиз кишилар эмаслар. Шулар Олмонияга ишониб, шунча ишлаб тургандан кейин, биз ҳам бир оз кутсак, яхши бўлур...

Фулом Наби кирар. Қўлинда сариқ қоғозли, тош босма, ўрта қатли, тўрт бетли бир газет.

Мавлоно. Кел, нима кетурдинг?!

Фулом Наби. «Ал-Халил» газети²³. Мавлавий соҳиб юбормишлар.

Мавлоно. Кетур, қани? (Фулом Наби газетни бериб чиқар. Мавлоно газетнинг биринчи бетинда ёзилган бир хабарга эс қўйиб ўқиғандан кейин.) Мана... мен демадимми? Англизга қаршу ишламоқ қулай эмас. Турклар Ироқда енгилмишлар. Басра шаҳрини англиз олмиш. Англиз тангрининг балоси. Нима қиламиз. Кофир бўлса ҳам, тангри шунга яхши қараган эди. Абдусуббуҳхон тентак бир киши, бунинг сўзига қараб, ишлаб бўлмайди. (Газетнинг иккинчи бетидеги бир хабарни эс қўйиб ўқиғандан кейин.) Мана... Иш яна бузулди! Олмония учғичлари Лондонга бўмба ташланганлар. Бу кофирнинг кучи бўлмаса, англизнинг пойтахтига бўмба ташларми? Олмония кучли экан, яна бир оз кўнмак керак.

Фулом Наби кирар.

Мавлоно. Нима гап?!

Фулом Наби. Соҳиб! Бир киши келмиш. Сизни кўрмакчи.

Мавлоно. Келсун.

Фулом Наби чиқар.

Яна Олмониядаги киши келди?!

Марлинг. Оврупача эски бир кийим кийган, ҳиндистонча кўк бир салла ўраган, бош эгиб салом деб кирар.

Мавлоно. Буюрингиз, ваалайкум ассалом. (*Ер кўрсатур. Марлинг ўтурур.*) Қайдан келасиз?

Марлинг. Амратсардан²⁴ келамен, соҳиб.

Мавлоно. Қаёнға?

Марлинг. Жанобингизни кўрмак учун.

Мавлоно. Хуш келдингиз.

Марлинг. Буюрғайсиз, кимсани ичкарига қўймасунлар.

Мавлоно (*эшикка қараб*). Фулом Наби! Фулом Наби!

Фулом Наби (*келиб*). Лаббай!

Мавлоно. Бизнинг бир оз ишимиз бор. Ичкарига киши қўйма!

Фулом Наби. Хўб. (*Чиқар.*)

Мавлоно. Қани, буюрингиз!

Марлинг. Мени Войис Рой ҳазратларининг буйруқлари билан Амратсар шаҳрининг пўлис комиссори юбордилар.

Мавлоно. Отингиз нима?

Марлинг. Марлинг.

Мавлоно. Англизмисиз?!

Марлинг. Ҳа, соҳиб.

Мавлоно. Кўб яхши. Хуш келибсиз. Бизга қандай хизмат?!

Марлинг (*қўл чўнтагиндан қоплари олтунли, инжули бир Қуръон чиқариб ўпгандан кейин*). Қуръони шариф. Войис Рой ҳазратлари сизга армуғон юбордилар.

Қуръон ҳурматиға ирғиб турар. Марлинг ҳам Мавлононинг турганин кўргач, турар. Мавлоно Қуръонни олиб ўпиб, кўзларига суртгандан кейин ўтуруб, Қуръонни ястиги узра қўяр. Марлинг ҳам ўтурур.

Мавлоно. Хўш, тағин нима гап бор?

Марлинг. Войис Рой ҳазратлари сизга салом айтдилар.

Мавлоно. Эсон бўлғайлар.

Марлинг. Ҳинд мусулмонларининг бахти йўлинда тиришганингизни бутун англизлар яхши билганлар.

Мавлоно. Уни тангри билгай.

Марлинг. Ҳиндистондаги шу ерга кўчиб келган мусулмонларнинг бошлиғи бу кун жанобингиз?

Мавлоно. Ҳа.

Марлинг. Шундаги мусулмонлар учун унумли бир иш бор.

Мавлоно. Биз ҳам шуни иштаймиз.

Марлинг. Ёлғиз булар учун эмас, бутун ҳинд мусулмонлариға унумли.

Мавлоно. Нима экан, қани?!

Марлинг. Биласизким, англиз улусининг ҳиндга келганликлари ҳинддиларни етуштирмак, маданий қилмоқ учун эди.

Мавлоно (*кулумсаб*). Биламиз!

Марлинг. Биз келмасдан бурун Ҳиндистон дин жанжаллари, мазҳаб ғавғолари, қорин-қурсоқ урушлари билан тўлган эди.

Мавлоно. Тўғри.

Марлинг. Бир мусулмон қурбон байраминда ҳўкиз сўйганда бутун ҳиндилар сизга қаршу яроқланиб чиқар эдилар, бир ҳинди мусулмон намозиға кирғач, сиз ҳам уруш очар эдингиз.

Мавлоно. Тузук.

Марлинг. Бу жанжаллар ҳинди билан мусулмон орасиндағина эмас, мусулмонларнинг ўзаро, ҳинддиларнингда ўзаро қонли жанжаллари кўб эди.

Мавлоно. Тузук!

Марлинг. Дея оламизким, ҳинддиларнинг бошлариға бизни келтурган ораларингдаги шул бузукликдир.

Мавлоно. Аниқ.

Марлинг. Биз келгач, мана шул бузукликларни тузатдик! Жанжалларни кўтартурдик, маданий яшамоқ йўллари-ни кўрсатдик. Ҳинддиларни ўқитдик-да... Бу кун шодлиқ ила кўрамизким, ҳинддилар яшамоқ йўллари-ни билиб олмишлар, яшамоқ учун тайёрланмишлар. Биз Ҳиндустонни адолат билан олдиқ, адолат билан сақладиқ. Яна адолат билан ўзингизга қайтармоқчи бўламиз. Биз ишонамизким, бу кун Ҳиндустон ўз эркини олғач, бурунғи ёввойилиқларини, ёвузликларини қилмас. — Бироқ... шу паллада биз бошқа бир нарсани ўйлаб турамиз... (*бир оз тинар.*)

Мавлоно (*бутун руҳи билан*). Нима ўйлайсиз?

Марлинг. Эски Ҳиндустон маданиятининг туб эгаси мусулмонлар эдилар. Шу паллада ҳам Ҳиндустонда энг яхши тайёрланган улус мусулмон улусидир. Биз истар эдикким, бутун ҳинд ҳукуматини мусулмонларга топширайлик.

Мавлоно. Албатта шундай бўлсун-да, буни ким истамас?!

Марлинг. Биласизким, Ҳиндустонда кўбчилик мусулмонлар-да эмас. Ҳиндлилар, сакхийлар²⁵, мажуслар бирлашиб ҳукуматни ўз қўлларига олмоқчи бўлсалар, нима қиламиз?

Мавлоно. Бундай қилмасалар керак.

Марлинг. Қилсалар нима деймиз?

Мавлоно. Йўқ... қилмаслар. Сиз кўрқмангиз.

Марлинг. Соҳиб! Меним «қилсаларим» билан сизнинг «қилмасалар»ингиз келгуси кунлар учундир, бу кунгача қилган бўлсалар нима бўлур?

Мавлоно. Бу кунгача қилган бўлса эдилар...

Марлинг. Сизга онглата эдиларми?!

Мавлоно. Улар онглатмағанда ҳам, ўзимиз онглар эдик.

Марлинг. Мана, онглаб турубсиз-ку, соҳиб!

Мавлоно. Нима... улар мусулмонларга қаршу бирлашдиларми?

Марлинг. Бирлашдилар. Шу тилакларни катта бир давлатга ҳам билдурдилар.

Мавлоно. Англиз давлатигами?

Марлинг. Йўқ, бизга айтмайдилар. Ҳаммалари биларларким, биз мусулмонларни ёқлаймиз.

Мавлоно. Кимга билдурдилар?

Марлинг. Олмонияга билдурдилар, бироқ...

Мавлоно (*сўзин кесиб*). Қайтарғандир, албатта.

Марлинг. Қайтарди, негаким...

Мавлоно (*сўзин кесиб*). Албатта, шундай қилиши керак. Туркиянинг дўсти бўлганидан кейин мусулмонларни ёқламаса бўлурми?

Марлинг. Соҳиб! Гап унда эмас... Олмония давлати бутун ер юзини ўзиники қилмоқчи, ҳеч бир ерни сизга ҳам, уларга ҳам бермак истамас.

Мавлоно. Туркияни юз кўрмасми?

Марлинг. Қўлидан келса Туркияни ҳам ўзиники қилиб қўяр.

Мавлоно. Қизиқ... ажиб... хўш, биз энди нима қиламиз?!

Марлинг. Бу кун ҳинд мусулмонларини икки олбости кўрқутиб турадир. Биринчиси Олмония, иккинчиси мусулмон бўлмаган ҳиндлилар. Биз мана шу икки олбостидан сизни бутунлай қутқариб, Ҳиндустонни ўзингизга топшурумиз. Шунинг учун Олмонияни битурганимизгача, Ҳиндустон мусулмонларининг бизга кўмаклари тейиш. Биз Олмонияни битиргандан кейин Ҳиндустонни мусулмонларга топшурамиз десак, кимса бизга гапура олмас. Меним сизга келишим шунинг учундир.

Мавлоно (*бир оз ўйлагандан сўнг*). Ҳинд мусулмонларининг ўз бошлиқлари бор. Биз бир чеккада ўтирган киши. Бизнинг қўлимиздан нима келар?

Марлинг. Буюк бир ишни битирмак учун, дардли кишиларга керакдирким, биргалашиб ишлашсунлар. Ҳиндустонни ўз қўлингизга олмоқ учун, ҳар бир мусулмоннинг тиришмаги тейиш.

Мавлоно. Хўш, биздан қандай кўмак кутасиз?

Марлинг. Ҳиндлиларни бизга қаршу оёқлантирмак учун шу ерларгача Олмония агентлари келган.

Мавлоно. Ким экан улар?!

Марлинг. Абдусуббуҳ билан йўлдошлари.

Мавлоно (*бир оз телбача*). Улар олмон агенти эмаслар!

Марлинг. Соҳиб! Олмон агенти бўлганлари аниқ. Биз яхши биламиз.

Мавлоно. Бизга айтмадилар-ку!

Марлинг. Албатта... Сизга айтсалар, уларни бу ерга кўясизми?

Мавлоно. Хўш, нима қиламиз энди?

Марлинг. Мана шуларни тутиб, Ҳиндустонга юборгайсиз, деган эдик. Давлатимиз сизга ўн минг рупи ойлиқ кесди. Икки ойлиғини мен билан юборди. Бу кеча кетуруб топшурурмен.

Мавлоно (*теран ўйлагандан кейин*). Мен уларни тутиб, сизга бера олмам.

Марлинг. Нечун соҳиб?!

Мавлоно. Ҳиндустонлиларнинг давлатингизга қанча душман бўлганлиқларини биласиз. Мен бу кишиларни тутиб сизга берсам, эл мени тилим-тилим қилар!

Марлинг. Ундай бўлса, шуларни шу ерда ўлдуртмак йўлини топингиз.

Мавлоно. Бу ҳам бўлмайди.

Марлинг. Нима қиласиз, соҳиб?! Шу тўғрида фойдали бир иш қиласизми?!

Мавлоно. Бу тўғрида меним сизга кўмагим шундай бўла олурким, айтганингиз кишиларни Бўнир қўргонидан чиқарурмен. Бунда ишламасунлар, бошқасини қила олмам.

Марлинг. Соҳиб! Бу тўғрида нима қилсангиз, унуми ўз мусулмонларингизга бўлур.

Мавлоно. Шу паллада шундан бошқасини қила олмаймен.

Марлинг. Хўп, шуни қиларсизми?

Мавлоно. Қилармен.

Марлинг. Қачон?

Мавлоно. Яқинда бўлур... Урушлар қандай боради, хабарингиз борми?

Марлинг. Уруш кўб яхши, ҳозир Америка ҳам бизга қўшилди.

Мавлоно. Кўб яхши.

Марлинг. Соҳиб, ўтинаман: Войис Рой ҳазратларининг сўзлари ерда қолмағай.

Мавлоно. Мен шу кундан ишга киришамен.

Марлинг. Соҳиб мен энди кетайин. Бу кеча яна хизматингизга келарман. Соҳиб, ишониб қолғайсизким, англиз давлати сизнинг яхшилигингизни сира унутмас. *(Ердан турар.)*

Мавлоно. Қайтасизми?

Марлинг. Ҳозир қайтайин, соҳиб. Яна кеча хизматга келурмен.

Мавлоно *(ўтирган жойидан)*. Тузук.

Марлинг *(букулиб)*. Ҳай... соҳиб, яхши қолингиз.

Мавлоно. Ҳай. Яхши борингиз. *(Марлинг кетар. Мавлоно Қуръонни олиб, у ёқ-бу ёқиға қараб, яна ерга қўйгандан кейин, бошини қимирлатур.)* «Ки аз савдойи, на хато, на хат бўйи мушки май ояд»²⁶. Олмонлар икки ойлик йўлда, англиз бўлса мана тумшуғимизнинг тагида турубди. Йўқ Олмония учун бор англиздан айрилмоқ тўғри сиёсат эмас. Эмди «худойҳиззаму мажал»²⁷, шул англизни бизга катта қилгандан кейин... «эл хайру масаналлоҳ»-да²⁸. Шу билан келишиб ишлаш яхши-да...

Фулом Наби кирар.

Фулом Наби. Соҳиблар келдилар.

Мавлоно (*Қуръонни газетга ўраб қўйгандан сўнг*). Кел-
сунлар. (*Фулом Наби чиқар.*) Энди бунларга қандай онг-
латамиз?!

Абдусуббуҳон, Файз Аҳмадхон, Бадринат, Дийнанат, Орномсингх
соҳиблар бирар-бирар салом бериб кирарлар. Мавлоно Нўмон ердан
қўпиб, буларни қаршу олгандан кейин, ҳаммалари ўтурурлар.

Абдусуббуҳ. Мавлоно соҳиб! Меърожи шариф?!²⁹

Мавлоно. Алҳамдуллилоҳ. Сиздан сўрайлик?..

Абдусуббуҳ. Яхши.

Мавлоно. Янги хабарлар йўқми?

Абдусуббуҳ. Тунов кунги хабарлар. Бошқаси йўқ!

Мавлоно. Ўз ишларимиз қалай?!

Абдусуббуҳ. Ишларимизнинг бориши яхши. Эмло-
гимиз³⁰ ишлаб турадир. Деҳли шаҳрининг ўзиндагина бир
кечада юз минг баённома тарқатганимизни Деҳли пўлис
комиссари ёздурубдир.

Мавлоно. Юз минг баённома тарқатмоқ — буюк иш.
Қўб яхши. Бироқ бу ишдан англизга зарар бўлганми, йўқми?

Абдусуббуҳ. Зарар бўлмасми дейсиз, бу кун бутун
Ҳиндустон қайнаб турар.

Орномсингх. Ҳиндустоннинг ишчиси, савдогари,
экинчиси, хуллас, ҳаммаси англизга очиқ душман кесул-
ган.

Бадринат. Шоир билан ёзғучиларимизни демайсиз-
ми? Уларнинг ёзғичлариндан ҳарф эмас, оловлар томадир.
Оғизлариндан сўз эмас, бўмбалар учар.

Мавлоно. Мен шулардан қўрқаман-да.

Абдусуббуҳ. Нега қўрқасиз?

Мавлоно. Бўш сўзлар билан халқни-да, ўзимизни-да
қайнатиб юборамиз. Англизларнинг аччиғини келтиргандан
кейин, қўлимиздан бир нарса келмаганин кўрамиз.

Дийнанат (*Мавлонодағи бир ўзгаришдан тонганини
кўрсатмасликка тиришиб*). Улар ўтди. Англизлар бизга ач-
чиғланмоқ билан ҳам ҳеч нима қила олмайлар. Бу кунларда
биз уларга аччиғланамиз. Улар бизнинг аччиғимиздан қўрқа-
лар.

Бадринат. Ёмонлардан қўрқмоқ унумсиздир. Улар
итга ўхшайдилар. Қочсанг қувар, қувсанг қопарлар.

Орномсингх. Золим йилонга ўхшайдир, оғзини бол
билан ювганда ҳам оғуси кетмас, унинг бошини тош би-
лан эзмак керак.

Мавлоно. Англиздек катта бир давлат билан курашамиз. «Ундай қиламиз, бундай қиламиз» деймиз, қўлимизда шамол-да³¹ йўқ.

Бадринат. Мавлоно соҳиб! Сизга бир шеър ўқурмен. Панжобли дўктўр Иқболнинг³² шеъри. Шоир шуни ўн минг кишилик бир йиғноқда ўқуған. Элнинг қонини қайнатған. Йиғноқга келган ўн минг киши шул шеърни тинглагандан кейин «ўларимиз эрк учун», деб ҳукумат қўноғига югурған. Қўлимизда бир нарса бўлмаса эди, ҳукумат у йиғноқда шу шеърни ўқутмас эди. Мана шеър:

Эски, чурук дунёмизнинг тартибини билмасдан,
Кеча-кундуз тугунларин санамоқдан ўсондим.
Озодликнинг қўнғимдаги битмас-туганмас ишқи
Ўлим билан йўлдошли... бу дунёдан жўнадим.
Ўлим тинчлик ўлкасининг бахт тўшалган йўлидир:
Мени алам, қайғу ҳасрат балосиндан қутқарди.
Учратмайин ҳеч бир турли тутқинлиқга, хўрлиқга,
Олиб борди туппа тўғри Ҳақ тахтининг олдиға.
Ҳақ мендан шул еримизнинг ҳолларини сўради:
«Менга ондин тортуқ қилиб нелар кетурдинг?!» деди.
Дедим: «Онда йўқдир сира сенга тортуқ қилғудек
Бир сўз, бир иш, бир нарса!..
Бироқ мен
Бир кичкина шиша ичра бир томчи қон кетурдим,
Кўп баҳоли бир армуғон кетурдим.
Бундай сенинг хазинангда, учмоғингда топилмас.
Яратмадинг сира бунинг эшини.
Бу муқаддас қон, эй Ҳақ!
Золимларнинг қиличи-ла эрк, озодлиқ йўлинда
Шаҳид тушган бир йигитнинг ярасиндан томғандир!
Ол!.. Сақла!

Мана шу шеърни ўқуб, ўн минг кишининг қонини қайнатған шоирга ҳукумат бир нарса демади. Демак, биздан кўрқарлар.

Барчалари эшик сари қарарлар. Фазлуллоҳ соҳиб кирар.

Фазлуллоҳ (саломдан кейин). Сизга баҳоли бир армуғон кетурдим.

Абдусуббуҳ. Нима экан?!

Бадринат. «Бир йигит қони» бўлмағай!

Фазлуллоҳ. Қонли бир йигит.

Абдусуббуҳ. Қани?
Фазлуллоҳ. Эшикда. Ўзи Лоҳўрдан қочиб келган экан.

Орномсингх. Тилчи бўлмагай!
Фазлуллоҳ. Эмас. Ўрон берди.
Абдусуббуҳ. Кетурингиз!

Фазлуллоҳ соҳиб эшикка бориб қўли билан чақирар. Эски меш, кийимлари билан Раҳимбахшон кирар. Буйруқ кутиб, йироқда турар.

Абдусуббуҳ. Яхши йигит, қаердан?!
Раҳимбахш. Ҳиндустондан.
Абдусуббуҳ. Қаерга?
Раҳимбахш. Ҳиндустонга.
Абдусуббуҳ. Отингиз.
Раҳимбахш. Бўмба.
Абдусуббуҳ. Хуш келдингиз. Ўтирингиз. *(Раҳимбахш утурур.)* Сизники Лоҳўрданми?

Раҳимбахш. Мен Лоҳўрдан. Отим Раҳимбахш. Отам ҳукуматдан қочиб, Вазирстонга ўтган. Ўн йил бурун Вазирий, Масъудий эллари билан Пешовар кўрғониға юриш қилганда, шаҳид бўлган.

Бадринат. Мужоҳид³³ ўғли мужоҳид экансиз.

Раҳимбахш. Тўрт йилдан бери «Муслимлик» тўдасиға ёзилиб, улус эрки йўлинда тиришаман. Ёввойи англизлар юрагимни ёмон ёрдилар. Кундуз куни босқун қилдилар. Мен билан севгилимни тутқин этдилар, мени қишлоқ қоровуллиғида қамаб, уни шаҳарга элтдилар. Мен қишлоқ қоровулинда йигирма беш кун ётдим. Қишлоқдагилар кафил бўлиб чиқардилар. Лоҳўрға бориб севгилимни ахтардим. Пўлис комиссари Ўкунарнинг уйинда қамоқда экан. Кўп тиришдим, қутқара олмадим. Исломия амлоғиға кириб, сизнинг сўроғингизни олдим, сизга келдим. Ҳиндустонни қутқармоқ йўлинда тиришмак учун жон берарга тайёрман.

Абдусуббуҳ. Қишлоқдилар нима фикрда?!

Раҳимбахш. Жонлариға теккан. Чиқиш кунин кутиб туралар. Чиқиш куни бўлғач, тиш-тирноқлари билан юрт ёвларини ўлдурмоқчи. Ҳиндли, мусулмон бирлиги кўб яхши борадир. Англизларни тарқатмоқ учун, Ҳиндустонни бирлаштирмоқ керак. Бу кун қишлоқдилар шунга ишоналар. Шу йўлдан куч берилсун дейлар.

Бадринат. Мен бу йўлда куч эмас, жон берарга-да тайёр.

Абдусуббуҳ. Ҳиндли билан мусулмонни бирлаштирамак йўлинда нима керак бўлса қилмоқ тейиш.

Мавлоно. Шу фикрга мен қўшила олмам.

Ҳаммаси обдираб³⁴ қарар.

Абдусуббуҳ. Нечун?!

Мавлоно (*Бадринат, Дийнанат, Орномсингхни кўрсатиб*). Бу жанобларнинг аччиғлари келар. Майли, энди мен ўз фикримни айтиб қўяй.

Дийнанат. Айтинг-чи?!

Мавлоно (*йўталиб*). Шариатда мусулмон билан ҳиндлининг бирлашмаги тузук эмас, қатағондир. Ҳиндлилар мусулмон бўлмағунча, биз улар билан бирлаша олмаймиз.

Абдусуббуҳ. Биз зулмга қаршу ҳар ким билан бирлашурмиз.

Мавлоно. Бундай бирлашмак дин олдида қатағондир.

Раҳимбахш. Тўғри..., муллалар динида шундайдир. Икки мазҳаб кишилари нари турсун, иккигина кимсанингда бирлашмаги қатағондир.

Мавлоно. Нечун?!

Раҳимбахш. Эл бирлашса, мулла оч қолур. Шунинг учун!

Мавлоно. Ўғлим! Сиз билмайсиз. Шариат иши ўйин эмас. Англизлар «аҳли китоб»³⁵ бўлалар. Мундайларга «мушрикий»³⁶ дейиладир. «Аҳли китоб» бизга шариат буйруғи билан «мушрик»лардан яқинроқ туралар.

Абдусуббуҳ. Сиз, муллалар, туташ шундай қиласиз. Ҳиндустонни йилларча эл-аймоқ жанжаллари билан тўлдурдингиз. Улусни етмиш тўрт бўлак қилдингиз. Ҳар бўлакни бошқаларга ёв этдингиз. Ўлкамизни ички жанжаллар билан тўлдирдингиз. Шундай қилиб, англизни ҳам бошимизга келтурдингиз. Юз йиллардан кейин биз ўзимизни қутқармоқ учун бош кўтардик; бирлашдик, қутулмоқ истадик. Яна мазҳаб, дин жанжаллари билан йўлимизни тўсмоқчи бўласиз! Уялингиз, кетингиз, йўқолингиз. Биздан узоқлашингиз. Биз ўз борлиғимизга, ўз эркимизга тирноқ урмоқчи бўлганларга қаршу чиқурмиз. Қўлга қўл бериб курашамиз. Бизни бу йўлдан сиз-да, мазҳаб-да, дин-да қайтара олмас.

Бадринат. Мавлоно соҳиб? Сиз кучли бир ишонч билан айтасизким, аҳли китобга қаршу мушриклар билан бирлашмак тузук эмас.

Мавлоно. Албатта.

Бадринат. Ўзингиз кўриб турибсизким...

Мавлоно (*сўзини кесиб*). Тўхтангиз... тўхтангиз..., мен бу сўзни ўз қопчугимдан чиқармадим, динимизнинг сўзи шу.

Бадринат. Сиз кўриб турасиз: «мушрик» деганларингиздан уч киши мана шунда шу мусулмонлар билан орқадоща³⁷ қайнашиб, ишлашиб турубмиз. Сизга ҳам ҳар кимдан ортиқ ҳурмат кўрсатамиз. «Аҳли китоб» бўлган англизлар ҳам шундай қилалармикин? Шунга ишонасизми? Мен айта...

Мавлоно (*сўзини кесиб*). Бу қиёс маъл форик бўлди, ўзингизни уларга қиёс қилмангиз...

Бадринат (*қўли билан тўхтатиб.*) Мен айтаманким, англизлар сира шундай қилмайлар. Сиз Мавлоно соҳиб ҳаммамизнинг каттамыз бўласиз. Энг тубан англизнинг бўсафасига ўн йил бош кўйингиз, яна сизни уйининг ичига олмас. Тузук, бир оз фойда кўрсатсангиз, сизга «Шамусул-уламо», «Хон Баҳодир», «ёс оъи — ьи», «ёс оъи — ди»³⁸ деган мансаблар берар. Бироқ буларнинг куп-қуруқ отдан бошқа нарсаси йўқ. Бу мансабларнинг барчасини олсангиз ҳам, энг тубан бир англизга яна тенглаша олмайсиз.

Мавлоно. Сиз ҳаммангиз, меним кўноқларим. Мен сизни ранжита олмайман. Сиз Абдусуббуҳон меним уйимда турганингизни унутиб шунча қаттиқ гапурдингиз, қаттиқ гапурмак меним кўлимдан ҳам келади. Бироқ мен айтмам. Шунигина айтиб кўяманким, мен шариатдан чиқа олмам. Аҳли китобга қаршу мушриклар билан бирлашмакни шариат қатағон этган. Шун сизга билдирдим. Сиз шариатга қаршу ишламасангиз, мен ҳам сиз билан ишлай олмам. Шун ҳам айта қолайин: шариатга тўғри келмаган ишлар бу кўрғонда ҳам бўлмасун.

Дийнанат. Сиз бу ишингиз билан ҳинд тарихининг нурли бир бетига қоп-қора тамға босдингиз. Кутли бўлғай!

Мавлоно. Мен дин буйруқларидан чиқа олмам.

Абдусуббуҳ. Кўб сўз туяга юкдир. Бу киши ўз тилақларини билдирдилар. Биз-да шу кундан бошлаб бутун ишларимизни бу ердан бошқа ерга кўчирайлик. Турунгиз, орқадощлар.

Турар, ҳаммалари турарлар.

Мавлоно. Абдусуббуҳон соҳиб? Шариатга тўғрилаб ишласангиз, уйим ўз уйингиз.

Абдусуббуҳ. Куллуқ... хайр эмди.

Мавлоно Нўмондан бошқаси чиқар.

Мавлоно (*ёлғиз қолғач*). Бир йўла шундан кетсунлар, сўнгра си сўнгра. (*Эшикка қараб.*) Фулом Наби, ҳой Фулом Наби! (*Фулом Наби кирар. Мавлоно Қуръонни кўтариб.*) Бу кеча қўноғимиз бор! Боғчадағи уйни супуриб қўй. Шунда ўтирамиз. (*Чиқмоқ учун юрар.*)

Фулом Наби. Хўб. (*Мавлонодан кейин чиқар.*)

Парда тушар.

УЧИНЧИ ПАРДА

Кеча. Лоҳўрда пўлис бошлиғи Ўқунарнинг ўз уйи. Оврупача безанган. Электрик лампалари ёқилган. Боғчадағи оғочларнинг ям-яшил бутуқлари деразалардан кираёзган. Бир оздан кейин Дилнавоз ички уйдан чиқиб келар. Кийимлари, боёғи, сочлари чирмашиқ, боши оғир, менгизи мунгли, қарашлари қайғули, кўз ёшлари қурумаган. Секин-секин дераза ёниндаги бир ўриндуққа келиб, ўзини эрксизча ташлар. Бошин бир қўлига суяб, кўзларини боғчага тикар. Жимжит турар. Бир оздан кейин боғчанинг узоқ пучмоғидан ўтли бир рубоб товуши чиқар. Қайнаганча қайнар. Бир куйни битирғач, ёниқ бир товуш юксалиб, шу ашулани сайрар («Омон-омон»³⁹ куйинда).

Қоплади қора булут
Гўзал хулкарим юзин.
Ажратиб қўйди мендан
Ёруғлигин ҳам ўзин.
Истамам они қувмоқ
Хулкаримни қутқармоқ
Ўзга куч тополмай мен,
Йиқиламан, йиғлайман.
Боғимни хазон олди,
Сўлди чечагим, қолди.
Чиқғали қаршу унга,
Топилмайдир куч менда.

Кучсизлик, эй, кучсизлик,
Ўртади мени зулминг.
Ниндай қора ўлумдан
Яратилган эурсен?

Дилнавоз (*бошини кўтариб*). Оҳ... Эй кўк товуши, тўғри сўйладинг! Дунёда кучсизликдан ёмонроқ нарса йўқ. Бир кишининг кучи бўлмағач, балога қолур: ёзуғлар, жазолар, сўкишлар, сургунлар, қамоқлар, ўлумлар ҳар ёқдан боши узра бало ямғури янғлиғ ёғар.

«Хукуматга қаршу кетди» деб отилганлар, «қон тўкди» деб осилганлар, «ўғрилиқ этди» деб қамалганларнинг энг буюк ёзуғлари кучсизликдир. Кучлари бўлса эди, бутун шул ёмонлиқларни ишлаб, яна тинч юрар эдилар. Негаким, куч бўлмаганлар ишлаб юралар. (*Бир оз ўйлаб.*) Қишлоқнинг тиб-тиную ҳавоси тинчлигимнинг баҳордан ясалган бешиги эди, ундан чиқарилдим... Тол-бутоқлари дўстлик илдизларидек кўкламлар узра ҳар ён узайган эди. Шуларнинг кўлагасидан айрилдим. Кичкина ариқлари турли тусли гуллар остинда сояда томирлари янглиғ узайган эди, алардан узокға тушдим.

Раҳимбахш... севдигим... эркам... жоним эди. Борим-йўғим шу эди. Руҳим шу билан яшар, кўнглим шу билан овунар эди, ундан-да йироқлашдим. Уч ойдир, шу уйда қолибман. Ҳамда бир англиз кўлинда! Нечун? Чунки кучим йўқ. Кучсиз бир улуснинг кучсиз бир қизи бўлибман... Битсун кучсизлик!

Бошини кўлга олиб ўйлар. Бир оздан сўнг Родубиби келар.

Роду (*Дилнавознинг ҳолини кўргач, ўйлар*). Бояқиш қиз! Янгигина очилган қайғу чечаги!... Ёвуз Ўкунар бу ўксизни⁴⁰ ўз юртдан кетурмиш. Кимсасиз қиз уч ойдир ўзи туткун, номуси кўрқувда... (*Сўйлар.*) Дилнавоз, қизим! Бунда нешлаб турасан?

Дилнавоз. Ҳеч...

Роду. Сенинг учун эзгу бир туш кўрдим, қизим!

Дилнавоз. Меним учун эзгулик туш-да!

Роду. Тингламайсанми қизим? (*Дилнавоз жим турур.*) Тушда кўрдим: шу боғчанинг мана шу ёқдаги арғувон оғочининг остида ўтиргансен. Шу кунги каби кучли қайғунг бор. Қарасам, бир сариқ илон охсум⁴¹ бўлди. Сенга сорилмоқ⁴² истади. Катта бир илон эди. Ўлдурмакка кучим етмади. Қанча илон дуосин билсам, ҳаммасин ўқуб дам солдим, бўлмади... Худди шу паллада юқоридан қизғин бир товуш эшитдим. Қарасам, уч лочин яшиндек келиб турадир. Лочинлар илоннинг кўзларин ўйдилар. Сени қутқариб, кўтариб кетдилар.

Дилнавоз. Она... мени қутқарғучи лочин ўлумдир.

Роду. Ўлум бир дерлар. Мен уч лочин кўрдим. (*Дилнавоз жим турур. Ташқаридан оёқ товуши келар.*) Мана, сариқ илон келди. (*Дилнавоз қалин қайғу остинда эзилганлигини кўрсатадурган оғир бир юриш билан иккинчи уйга ки-*

рар. Родубиби унга мунгли-мунгли қарагандан кейин, сўйлар.)
Шу ўқсизнинг-да қутулиш кунини кўрсам.

Ўқунар икки англиз юзбоши билан кирар. Юзбошилардан бири
Пўнтар, бири Порлинсун. Родубиби Пўнтарга бош эгиб турар.

Ўқунар (*келганларга*). Буюрингиз, ўтирайлик. (*Шап-каларини қўйиб, мосо теграсинда ўтурурлар. Роду чиқар.*)
Хуш келдингиз.

Юзбошилар. Эсон бўлингиз.

Порлинсун. Мингбоши ҳазратлари. Боғчадаги қаргаларнинг тебранишлари кун сайин кўпайиб борадир. Булар нечун? Чораси нима?

Ўқунар. Нечунлиги билгили. Биз нима қилсак-да, ҳиндустонлилар бизга ишонмайлар. Ишқилиб, бизни бу ўлкадан қувмоқ истайлар. Шу тилакка эришмак учун шу кунги ҳолларни ярарлиқ топганга ўхшайлар.

Порлинсун. Қандай ҳоллар?

Ўқунар. Ялпи уруш, Олмониянинг енгилмай туруши, Туркиянинг Олмонияга қўшилгани, Ҳиндустонга келган Олмон агентлари...

Порлинсун. Чораси?!

Ўқунар. Раҳмсиз кураш. Бундан бошқа чора йўқ.

Пўнтар. Мингбоши ҳазратлари! Айнуқса, шул олмон агентлари кенгайиб боралар. Юз мингларча қўзгатғу битиклари⁴³ тарқаталар. Бунинг йўлини тўса билмасак, иш ёмон.

Ўқунар. Юзбоши! Бор кучимиз билан тиришмак ҳам ҳар биримизнинг вазифамиздир. Англизлигимизни қўлдан бермайин, тўзим билан, чидам билан тебранаёлик.

Порлинсун. Албатта... албатта. Шундай этмак керак, мингбоши ҳазратлари! Қўзгатув битиги тарқатувчи кишиларнинг яшурун ўқлари бордир. Шуни топмоқ керак эди.

Ўқунар. Унинг учун иш кўрулди.

Пўнтар. Ип учи топилдими?

Ўқунар. Топилди.

Порлинсун (*шошқин*). Топилдими?! Қандай?!

Пўнтар. Излари топилдими? Тутилдиларми?!

Ўқунар. Излари топилди, ўзлари тутилмоқда.

Порлинсун. Шайтонларни туб томирлари билан қурутмоқ керак.

Ўқунар. Қарангиз, қандай бўлди. Бундан ўн кун бурун, эсингизда бордир шаҳарда қўзгатғу битиги тарқатдилар.

Порлинсун. } Бор, бор... биламиз.
Пўнтар. }

Ўқунар. Бизга келган хабарларга кўра, шулар тарқалган кўчаларнинг биринда тонг отардан бурун бир йигит кўрилган. Қора бурутли⁴⁴, калтагина бир йигит.

Юзбошилар эснаб кўярлар.

Порлинсун. Хўш?

Ўқунар. Икки кун бурун Лондон банкасининг боғчаси ёнинда қора бурутли бир йигитнинг икки ишончсиз киши билан гаплаша тургани кўрулган.

Пўнтар (*ўрундиғини илгари судрагандек бўлуб*). Хўш!

Ўқунар. Шаҳримизда «Дуохонаи исломия» деган бир эмлоқ бор, ҳар кимга оқчасиз «эм» беради. Энг сўнг тунов кунни шул қора бурутли калта йигитнинг шул эмлоқга киргани кўрилган. Мен мана шул эмлоқни босарга кишилар юбордим.

Пўнтар. Мингбоши ҳазратлари! Йигитни кўйиб, эмлоқни босмоқ не учун эди?

Ўқунар. Эмлоқдан кейин кўб йигит тутармиз.

Пўнтар. Онглай олмадим, мингбоши ҳазратлари!

Ўқунар. Биз кўбдан бери шул эмлоқга ишончсизлик билан қарар эдик. Шунча катта бир эмлоқ очиб текин эм бермак, ўзи қизиқ эди.

Пўнтар. У эмлоқ эзгу бир тилак билан очилганмукин?!

Ўқунар. Кўб ишлар борким, бошда эзгу бир тилак билан бўлгандек кўринадир, ахтара бергандан, тагиндан кўб ёмонлиқлар чиқиб қоладир.

Порлинсун. Тўғри.

Ўқунар. Сўнг кунларда ҳинд газетлари бу эмлоқ тўғрисида кўб махтаб ёздилар. Махташлари орасинда туманли неча маъноли сўзлар ҳам бор эди. «Мусофир оға»⁴⁵ газети бир сонинда «Мавлоно Нўъмон» деган бир кишини шу эмлоқга қарши бўлгани учун сўқди.

Мавлоно Нўъмон эса бизга билгили англиз дўстидир.

Порлинсун. А-ҳа...

Ўқунар. Мана шулар учун биз бу эмлоқнинг кетига тушган эдик. Ҳалиги йигитнинг шунга кирганин билгач, босарга қарор бердик.

Порлинсун. Тутдирдингизми?

Ўқунар. Кишиларимизни шу кеча юбордик. Яқинда бир хабар бўлса керак.

Порлинсун. Мингбоши ҳазратлари! Ҳиндли бегимни нима қилдингиз? Ўртоқлаша олдингизми?!

Ўкунар. Уни қўй, дўстим! Бизнинг шумлигимизга қаранг! Бизга келганда, ҳинднинг қизлари ҳам ихтилолчи бўлиб қолган.

Порлинсун. Хўш, қани бу киши ҳам ўзгаришчими?!

Ўкунар. Ўзгаришчи, кўзголучи ҳаммаси!

Порлинсун. Нима қилди, қани?

Ўкунар. Уч ойдан бери тирмашаман. Жонимни олди, сира бўйинсунмайдир.

Порлинсун. Нима дейдир?!

Ўкунар. Мени кўрдими, ўзгариб кетадир. Ночорликга хуррият, мусовот, адолат, зулм, ёввойилиқ, маданият, эл-юрт каби қанча маъносиз сўзлар бўлса, ҳаммасини бирдан айтиб берадир.

Пўнтар. Маъносиз сўзларми деддингиз?!

Ўкунар. Албатта, бир ҳиндли оғзиндан чиққан бу сўзларнинг маъносими бўлур?!

Порлинсун (*ўйлар*). Шу қизни шундан ола билсам... (*Сўйлар*.) Ўзлари қаерда?!

Ўкунар. Шунда, мана шу уйда. Чақирайми?

Порлинсун (*яширин бир севинч билан*.) Ёмон бўлмас.

Шу паллада ташқаридан тўрт кишининг оёқ товуши эшитилур.

Ўкунар. Мана, бир хабар бўлди.

Порлинсун. Қизданми?

Ўкунар. Йўқ, жоним! Эмлоқдан.

Порлинсун. Ҳа... кечирасиз.

Эшик чертулур.

Ўкунар. Кел!

Бир англиз юзбоши кириб салом берар. Кўлинда бир боғлам қоғоз бор.

Ўкунар. Ҳормангиз, юзбоши! Неттингиз?!

Юзбоши. Буйруғингизни олғач, йўналдим. Ёнимда ўттиз пўлис бор эди, эмлоқни айлантуруб олдим. Ўзим икки киши билан ичкари кирдим. Ўн киши кўлимга тушди. Дафтар битикларини бир қопга солиб сурғучладим. Яшурун бир сандуқда мана шу ёзувлар бор экан, буларни олиб келдим.

Ўкунар. Ўн киши кимлар экан?

Юзбоши. Бештаси эмлоқда ишлаб турганлар. Биртаси иш бошқарғучи Маҳмудхон. Тўрттаси ташқаридан кирганлар.

Ўкунар. Қаерда булар?

Юзбоши. Шунда тайёр.

Ўкунар. Яшангиз, юзбоши. Маҳмудхондан бошқасини қамоққа юборингиз. Буюрингиз, айри-айри уйларга қўйсунлар. Маҳмудхонни бунга келтурингиз. Қоғозларни шунга қўйиб кетингиз.

Юзбоши турар, қоғозларни Ўкунарнинг олдига қўйиб чиқар.

Пўнтар. Ташқаридан келганларни ҳам қаматасизми?!

Ўкунар. Иш шулардан чиқар.

Порлинсун. Биз кетсак бўлурми?

Ўкунар. Қолсангиз-да бўлур.

Юзбоши Маҳмудхонни киргизар.

Ўкунар (*Маҳмудхонга катталиқ билан*). Сизнинг отингиз нима?!

Маҳмудхон. Маҳмуд.

Ўкунар. Қаерли?!

Маҳмудхон. Ҳиндли.

Ўкунар. Қайси шаҳардан дедим?!

Маҳмудхон. Амратсардан.

Ўкунар. Лоҳўрға қачон келдингиз?!

Маҳмудхон. Уч йил бўлди.

Ўкунар. Бунда нешладингиз?!

Маҳмудхон. Шаҳар эмлогинда ишладим.

Ўкунар. Ҳали сизни қайдан кетурдилар?!

Маҳмудхон (*кулимсаб*). Исломия эмлогидан.

Ўкунар. Унда нима ишингиз бор эди.

Маҳмудхон. Олти ой бурун шаҳар эмлогиндан чиқган эдим. Бир неча киши билан ўртоқлашиб, шу исломия эмлогини очган эдим.

Ўкунар. Ўртоқларингиз кимлар?!

Маҳмудхон. Биз ўн киши эдик. Воис Рой ҳазратларининг ёрлиқлари билан бу эмлоқни очиб, ҳар кимга текин эм бера келдик. Ўртоқларимнинг отлари, эмлоқнинг тилаги, тарихи. Воис Рой ҳазратлари берган ёрлиқда ёзилган.

Ўкунар. Шу ёрлиқ қани?!

Маҳмудхон. Ёрлиқ эмлоқда.

Ўкунар. Элга текин эм бера эдингизми?

Маҳмудхон. Ҳа...

Ўкунар. Эмни Оврупадан текинми олар эдингиз?

Маҳмудхон. Биз Оврупадан эм истаганлардан эмас-миз.

Ў к у н а р . Қайдан олар эдингиз?!

Маҳмудхон . Бизнинг бутун нарсаларимиз Ҳиндустондан чиқади. Бизнинг бутун ишончимиз Ҳиндустондандир. Бизча Ҳиндустон ўз бошли, айрича бир дунёдир. Бунда яшаганларнинг бутун керакликлари ўзинда топиладир. Шундан олиш керак.

Икки юзбоши бир-бирига қарарлар.

Ў к у н а р (*кулимсаб.*) Бўш хаёлчилар...

Маҳмудхон . Сўзимиз хаёл-да эмас, бўш-да эмас. Бу кун икки кўзи бўлган ҳар ким кўрадиким, Ҳиндустон бу дунё боғчаси, ўзинда бўлганларнигина эмас, ўзидан мингларча тош узоқда турганларни ҳам яшатмоқдадир.

Ў к у н а р . Сўзни узатди⁴⁶ бу... (*Юзбошига.*) Буни элтиб қамангиз, сўров чоғинда истаганча сайраб берар.

Юзбоши Маҳмудхонни олиб чиқар.

Порлинсун . На тетик ҳариф⁴⁷ экан бу?

Пўнтар . Тили тамуғ алангасиндан дунё ёқмоқчи! Тўғриси, мен ҳуркмак истадим.

Ў к у н а р . Бизнинг кучимиз бор, яроғимиз⁴⁸ бор, оқчамиз бор, билимимиз бор. Бизда борлар бунларда йўқ, бунларда йўқлар бизда бор. Шунинг учун бунлардан кўрқмаймиз, ҳуркмаймиз, истаганларини-да бермаймиз.

Пўнтар . Бироқ буларда юрак ёнғини бор экан.

Ў к у н а р . Юрак ёнғинларини тўплар билан, бўмбалар билан ўчираемиз.

Пўнтар (*ўйлар*). Бўмба билан, тўп билан ёнғинми ўчираемиз?! (*Сўйлар*). Нима бўлса ҳам бўш турмаслик керак-да.

Ў к у н а р . Албатта!

Юзбошилар кетарга тайёрланиб қарашурлар.

Пўнтар (*қўнуб*). Хайр, эмди.

Порлинсун-да кўпар.

Ў к у н а р (*қўнуб*). Кетасизми, орқадощлар?!

Кўл беришалар.

Порлинсун . Пўнтар . Кетайлик, энди. (*Айрилғанда.*) Яхши кеча.

Ў к у н а р . Тинч кеча.

Юзбошилар кетарлар. Эмлоқдан келтурулган қоғозларни шкафга қўйиб, ўз еринда ўтуруп.

Ўқунар (ёлғиз). Бизнинг юзбоши Порлинсуннинг бир дардими бор?! Бир нарсани йўқотгонга ўхшайдир. «Қиз қани?», «чақирсангиз ёмон бўлмас»лари (чинғироқни босиб) кўбда жонсиз эмас.

Родубиби келиб, бош эгар.

Ўқунар. Дилнавоз бегим борми?

Роду. Бор, соҳиб!

Ўқунар. Ухладими?

Роду. Йўқ, соҳиб!

Ўқунар. Юбор шуни!

Родубиби бош эгиб чиқар.

Бу қиз-да тангрининг балоси! Кўнмайди, кўнмайди! Нима қилсанг, бўш. Алдадим... кўрқитдим... сўкдим... ялиндим — бўш. Шу кеча ишни битирмак керак.

Дилнавоз кирар, қайғу остинда эзилиб, оғир-оғир юрар. Дераза ёниндаги ўриндуқга бориб ўтурур. Ўқунар қилични бўйнидан чиқариб, ёниндаги ўриндуқга қўяр экан, сўйлар.

Яқинроқ келингиз!

Дилнавоз. Нима дейсиз менга?!

Ўқунар. Яқинроқ келингиз, дейман.

Дилнавоз. Мени нечун чақирдингиз?!

Ўқунар. Яқинроқ ўтурингиз, сўзим бор.

Дилнавоз. Уч ойдир, ҳар кеча сўзим бор, деб чақирасиз. Қийнамоқдан бошқа бир ишингиз йўқ. Ортиқ етар. Сизникини мен, меникини сиз эшитдик. Ҳеч бирининг унуми йўқ.

Ўқунар. Уни мен-да биламан.

Дилнавоз. Билсангиз, ортиқ гапурмангиз!

Ўқунар. Бу кеча сўнг сўзимни айтаман.

Дилнавоз. Бўш сўзнинг сўнгги бўлмас.

Ўқунар. Тинглангиз. Қаршунгизда Буюк Британия давлатининг катта бир кишиси ўтурадир...

Дилнавоз. Эски ҳаммом, эски тос!

Ўқунар. Шу ўлканинг энг катта кишилари мен билан бир йўла кўрушганлари учун ойларча махтаниб юрарлар. Беш йилдир, Лоҳўрнинг пўлис қўмиссари бўлиб турбмен. Бу кунгача истаганимни йиғлатиб, истаганимни кулдира билдим. Мен сени суйган бўлмаса эдим, ишингни бунча узатмас эдим. Биринчи кечада ё бўйсундирардим ё бошингни кесар эдим, буларни ўзинг яхши биласан. (Дилнавоздан жавоб кутиб тинар. Жавоб олмагач, яна сўйлар.)

Менга бўйинсунмай турибсен. Ўзингга яхши бўлмас. Бу кун сени қамоқда чурутмак, сургун этмак, ўлдирмак-да қўлимдан келадир. Шунларними истайсан? (*Бир оз тинар, Дилнавозни жим кўргач, яна сўйлар.*) Сен онгсиз бир қиз эмассан. Менга ўртоқ бўлиб яшамоқни истамаслигинг тентакликдир. Кел, яқинроқ кел. (*Дилнавоздан бир сўз, бир тебраниш кўрмагач, еридан туриб унга тўғри юрар.*) Сиз онгли бир қиз эурсиз. Яхши-ёмонни онгларсиз. (*Дилнавозга яқинлашгач, у-да еридан турар, аччиғидан, мегизи сал сарғайган, титраб турадир.*) Келингиз, шунда ўтурайлик. (*Қўлини тутмоқ истар.*)

Дилнавоз (*ўзини йўқотган каби қўлини қаттиғ торттиб, қичқирар*). Йўқ...

Ўкунар сесканиб, ўзини орқага ташлар. Аччиғлиниб Дилнавозни ўмузидан⁴⁹ тутиб итариб юборур. Дилнавоз Ўкунар ўтурган ўрундуқ остига келиб тушар. Яна бот кўпар, ўз ўрундуғи сари юрар.

Ўкунар. Тентак қиз, тентак! Бу нима иш?! (*Тўппончасини чиқариб мосо устина қўяр.*) Бу кеча ё мен, ё шу! Онгладингми?!

Дилнавоз (*ўз ерига ўтуруб*). Чумчуқдан кўрққан тарик эмас. Ўлимдан кўрқса эдим, уч ой сен билан талашмас эдим.

Ўкунар (*Дилнавоз сари юриб*). Бу ерга ўтур, дедим сенга.

Дилнавоз. Дедим сенга, ўтурмам!

Ўкунар (*Дилнавознинг елкасиндан тутиб*). Ўтқизмоқ кўлимдан келмасми?

Итариб юборур. Дилнавоз бурунги ерга йиқилур, яна турур.

Дилнавоз. Нима истайсан мендан, йиртгуч ҳайвон! (*Ўз ерига бориб ўтурур.*)

Ўкунар (*тўппончасини олиб*). Шундайми?!

Дилнавоз (*ўйлар*). Аччиғини келтирай, ўлдурсун-да, қутулай. (*Сўйлар.*) Номусинг бўлса, ур! Бир англиз мингбоши ҳайвон деб, менга қараб турубдир, ўли!..

Ўкунарнинг қони бузулур. Юзи кўрқинчли бўлур. Тўппончасини Дилнавозга тўғри қилар. Бўшата ёзар. Бирдан қўлини тортар. Тўппончасини мосога қўяр...

Ўкунар. Қулайгина ўлиб қутулмоқни истайсен. Йўқ, у деганинг бўлмас. Тўхта, мен сенга кўрсатайин! (*Сўзни битирмасдан электрикнинг биттасини ўчуруб, уйни ярим қоронғу қилар.*) Мана ўйинни кўр энди! (*Чинғироқни босар.*)

Ўқунар (*Родуға*). Бу кеча маним ишим бор, ҳеч ким билан кўриша олмаймен. Қопучиға сўйла, кимсани ичкари қўймасун.

Роду (*бош эгиб*). Хўб, соҳиб!

Ўқунар. Менга арақ кетур!

Роду. Хўб, соҳиб! (*Бош эгиб, кетар.*)

Ўқунар. (*Дилнавоз сари юриб*). Ҳукуматга қаршу ишлаб турганингни билатуруб, сени қамоқға юбормадим. Ўз уйимда сақладим. Сен-да ўзингнинг ким эканингни унутдинг. Менга катталик қила бошладинг. Гапур, ҳукуматга қаршу ишлашган йўлдошларинг кимлар?!

Дилнавоз. Бутун ҳиндлилар!

Ўқунар. Бутун ҳиндлиларми?!

Дилнавоз. Албатта, сендек аҳмоқ, виждонсиз кишилари бўлган бир ҳукуматга ҳиндлилар нари турсун, бутун дунё қаршудир.

Ўқунар (*тутмоқчи бўлиб*). Сўзнинг устини ёпма.

Дилнавоз (*ирғиб туриб қичқирар*). Йўқол! (*Ўқунар сесканур.*) Эр бўлсанг, тўппонча билан кел.

Ўқунар. Тўппончам, милтиғим, тўпим, бўмбаларимда бор.

Дилнавоз. Бор, шунларни келтур. (*Ўтуруб, бошини қўллари орасиға олиб турар.*)

Ўқунар (*юшоқча*). Дилнавоз! Ўзингга ачингин.

Шу паллада бошдан-оёқча қоп-қора кийинган уч ниқобли кириб, Ўқунарнинг кетида туралар. Қўлларинда ханжарлари бор.

(*Ўқунар сезмасдан Дилнавозга гапура берар.*) Мени тингла, кўтар бошингни. (*Жавоб кутар.*) Шундайми? Менга қарамайсенми?! (*Жавоб кутар.*) Энди ўлимга та...йёрлан...

«Тайёрлан» сўзи оғзинда экан, тўппончасини олмоқ учун қайрилғач, ҳалиги ниқоблилар ханжарларини кўкрагига тўғри тутарлар. Ўқунар сўзини битирмасдан, сесканиб кетар. Унинг сесканганидан Дилнавоз бошини кўтарур.

Ўқунар (*қўрқув аралаш*). Ким?!

Биринчи ниқобли (*қўрқинчли товуш билан*). Ўлум.

Дилнавоз. Оҳ, кутулдим!

Ўқунар. Нима истайсиз?!

Иккинчи ниқобли. Қон!

Ўқунар тўппончасини олмоқ учун, Родуни чақирмоқ учун тебраниб кўрар, ниқоблилар қўймаслар.

Учинчи ниқобли. Мингбоши ҳазратлари! Ўлум қучоғига тушгач, тебранмасангиз-да бўлур!

Ўкунар. Сиз ким?!

Биринчи ниқобли (*қўрқинчли товуш билан*). Бир йўла айтдим: ўлум!

Ўкунар. Нима истайсиз?

Иккинчи ниқобли. Иккинчи йўла айтаман: қон!

Ўкунар. Нечук қон?!

Учинчи ниқобли. Золим қони!

Ўкунар. Оҳ... ўғрилар... хоинлар!..

Иккинчи ниқобли. Биз ўғри эмас!

Ўкунар. Бу ерга кимдан сўраб кирдингиз?!

Учинчи ниқобли. Сиз кимдан сўраб бизнинг ўлка-мизга кирдингиз?!

Иккинчи ниқобли. Бу қизнинг қишлоғига сизни ким чақирган эди?!

Учинчи ниқобли. Кимдан сўраб, бунни қочирдингиз?!

Иккинчи ниқобли. Ўғри сизга дерлар!

Учинчи ниқобли. Сизга хоин дерлар!

Ўкунар. Тилагингиз нима? Сўйлангиз!

Иккинчи ниқобли. Қонингиз!

Учинчи ниқобли. Бошингиз!

Ўкунар. Оҳ... ёввойилар. Инсон қони, инсон боши истайлар.

Биринчи ниқобли (*ёввойи бир кулиш билан*). Йўқ... золим қони истаймиз!

Дилнавоз (*уйлар*). Бу товуш?! Бу менга таниш?!

Иккинчи ниқобли. Сизнинг қиличингиз билан тўкилганлар булоқ суви эмас, инсон қони эди. Сўровсиз қолсунми?

Учинчи ниқобли. Сизнинг буйруғингиз билан кесилганлар бузов боши эмас, инсон калласи эди. Ўчи олинмасунми?! Сўзни узатмайлиқ. Бизни тинглангиз!

Ўкунар (*бир оз тинчланиб*). Буюрингиз, сўйлангиз, нима истасангиз, берайин.

Учинчи ниқобли. Сизнинг буйруғингиз билан бу кун «Исломия эмлоғи»да тинтув бўлган, шундан келтурган қоғозлар, ёзувларни сизга топширдилар...

Ўкунар. Менга топшурмадилар.

Учинчи ниқобли. Ёлғон чоғи эмас, шул қоғозларни бизга топшурингиз.

Ўқунар. Қоғозлар менда эмас, пўлис бошқармасига юбордим.

Учинчи ниқобли. Бермайсизми?!

Ўқунар *(ялиниб)*. Бўлмаса, нимани берай?!

Биринчи ниқобли *(қўрқинчли товуш билан иккинчи ниқоблига)*. Бажар ишни!

Иккинчи ниқобли ханжарни кўтариб, Ўқунарга солар.

Ўқунар *(ханжар учи ўмизига тегар-тегмас)*. Тўхтангиз, топиб берайин.

Иккинчи ниқобли ўз қўлини сақлар.

Қоғозлар мана шу шкафдадир, очиб олингиз.

Биринчи ниқобли шкафдан қоғозларни олар.

Шкафнинг бир четида мана шу сандуқнинг очғучлари бор. Олингиз, шу сандуқни очиб, олтуларимни ҳам олингиз, мени ўлдирмангиз.

Учинчи ниқобли. Инқилобчилик, бошқа нарса, олту ўғрулиқ бошқа нарсадир.

Биринчи ниқобли. Меним ишим битди. Сиз ҳам, бунинг ишини битирингиз!

Ўқунар *(ялиниб)*. Менга тегмангиз. Нима десангиз, берайин.

Иккинчи ниқобли ханжар билан урар. Ўқунар «воҳ» деб йиқулур.

Жони чиқар. Учинчи ниқобли унинг бошини кесмак учун тиришар. Дилнавоз хуркуб кўпар. Шу паллада Родубиби бир патнусда бир шиша арақ билан румка олиб кирар. Кўзи буларга тушгач, «оҳ» деб қичқирар. Патнус қўлидан тушар. Биринчи ниқобли ханжар билан Родуга югурар. Дилнавоз орага кирар, Родуни кучоқлар.

Дилнавоз. Йўқ, бунга тегмангиз, бу ҳиндлидир.

Биринчи ниқобли *(ўзининг туб товуши билан)*. Ундай бўлса, юрингиз, уни ҳам олиб борайлиқ. *(Юзини очар.)*

Дилнавоз. Оҳ... Раҳимбахш. Сенмисен?! *(Раҳимбахшнинг кучоғига отилур. Бошини унинг кўкраги узра қўяр.)*

Раҳимбахш *(Биринчи ниқобли)*. Кел малак... юрагимни тингла!

Родубиби *(эсини йўқотар.)* Хи-хи-хи... хо-хо-хо... мана-мана, хи-хи-хи...

Бариси обдираб, унга қарайлар.

Лочин, лочин... Хо-хо-хо... Қоч, қоч, соҳиб, қоч... Мана, мана, мана қоч! *(Қўл, оғиз, кўзи билан имлаб турар.)*

Дилнавоз. Эсиз! Эсини йўқотди. (*Келиб Родуни тугатар.*) Она... нима бўлди сенга? Мен билан кетасанми?

Роду. Лочин, лочин... қоч, соҳиб... Мана, мана, мана...

Дилнавоз. Меним тутқунликда онам эдинг сен. (*Манглайиндан ўпар.*)

Роду ҳеч биттасини сезмасдан, маъносиз сўзларини айта берар.

Раҳимбахш (*Дилнавоз қўлини олиб*). Жоним, малагим! Бундай ишлар қурбонсиз бўлмас, ҳайда, кетайлик.

Дилнавоз (*Раҳимбахшга эргашиб, Родудан бир одим узоқлашгач, яна турар. Родуға қараб сўйлар*). Моможоним!

Роду кўк сари қараб имлаб, жилмайиб турар.

Мен билан юрмадинг, менга ҳақларингни ҳалол эт! Оҳ... сен эсингни йўқотдинг, қамоқдан чиқгандек бўлдинг. «Менлик», «сенлик», «ҳақ», «ҳалол» деган чанбарлардан қутулдинг. Сен чин эркли бўлдинг эмди. Бироқ мен... (*Яна Родунинг манглайини ўпгандан кейин Раҳимбахшнинг қўймаслиғи билан чиқар.*)

Родудан бошқалари-да чиқарлар. Парда Родунинг ратсиз⁵⁰ кулушлари орасинда тушар.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

Кундуз. Гангар тоғинда бир мағора⁵¹. Тепасидаги тор тунгликдан ёруклик олади. Мағоранинг сўл пучмоғиндаги тор бир айланма билан ташқариға чиқадир. Мағоранинг бир ёғида кичкина бир мосо, бирда ўрундик қўйулган. Девор остинда ясама оқчалар билан кўзгатғу битик терилган. Қаршу ёқда еттита ўн биротар англиз милтиқлар қаторланган, бир чеккада ўқ садоқлари тартибсизча турадир. Унларнинг нари ёқинда ичинда тўрт бўмба қўйулган бир ёғоч қути, қути узра уч-тўрт қоп қатланиб қўйулган. Раҳимбахш мосо бошинда ёзиб турадир. Дилнавоз емак пиширадир. Маҳмудхон билан уч ишчи битиклар ҳам ясама оқчаларни боғлаб, ратлаб туралар. Бадринат соҳиб тор йўл оғзинда узаниб ётган.

Биринчи ишчи. Дилнавоз хоним, ош қачон?

Дилнавоз. Соат неча?

Иккинчи ишчи (*билак соатига қараб*). Ўн икки.

Дилнавоз. Яна икки соат бор. Шошмангиз.

Биринчи ишчи. Оч қолдик-ку.

Иккинчи ишчи. Сенинг курсоғинг тегирмонмидир, бунча оч қоласан?!

Биринчи ишчи. Шамолми едим?!

Бадринат. Мен жуда ишдан чиқдим.

Иккинчи ишчи. Сиз-дами оч қолдингиз?!

Бадринат. Очлиқ ҳам гапми? Ўлдим! Эшик тагинда турубмен? Ел эсиб ўтадир. Кишининг қурсоғи кўб ишлайдир.

Биринчи ишчи (иккинчига). Бу кишининг-да қурсоғи тегирмонми?

Иккинчи ишчи. Албатта ҳамда ел тегирмони! (Кулалар.)

Дилнавоз. Бир соатдан бурун кимсага ош йўқ.

Бадринат. Дилнавоз хоним! Сиз қозон бошинда турубсиз...

Иккинчи ишчи. Қозон хони... қозон хони. (Кулалар.)

Бадринат. Истаганда олиб ейсиз. Оч ҳолини тўқ билмас.

Биринчи ишчи. Бу орада оч қолмаган киши Раҳимбахш соҳиб калласини тушуруб ёзгани-ёзган.

Иккинчи ишчи. Ёзув ёзмоқ, қорин тўйдурадир, биласанми?!

Дилнавоз. Шундайми? Кўб яхши қозон-тобоқни йиғиштурамиз, оч қолганга қоғоз-қалам берамиз, ёзув ёзсун.

Иккинчи ишчи. Мен ундан парҳез.

Дилнавоз. Нечун?!

Иккинчи ишчи. Дўқтур буйурган.

Раҳимбахш. Мен-да кўб тўқ эмасмен.

Биринчи ишчи. Жим турубсиз-ку!

Раҳимбахш. Нима қилай? Меним гапим билан емак бот пишарми? Сиз тор кўнгулли кишилар. Гапурмай тура олмайсиз. Гапура-гапура, ўзингизни-да, Дилнавозни-да ишдан қолдирасиз.

Дилнавоз. Кечирасен, ўртоқ, мен ишдан қолмадим.

Учинчи ишчи. Мен зулмга қаршу ишлаймен, бу йўлда очлиқдан ўлсам-да майли.

Биринчи ишчи. Яша, Гулдоҳон, афғонлигингни кўрсат.

Бадринат. Афғонлар — ботур кишилар. Англизларнинг бир қилиғи бор: англиз бўлмаган ҳар ким билан кўрушганда, буюк бир катталик билан гапуралар, кўб сўзига жавоб-да бермайлар. Бироқ бир афғонни кўргач, ялинурға мажбур бўлалар.

Раҳимбахш. Дилнавоз хонимни Ўкунардан қутқарганимиз кеча Ўкунар уйдан чиқиб, Маҳмудхонларни қут-

қарғали борганимизда Гулдоҳоннинг кўрсатган ботурлиқлари эсдан чиқғуси ишлардан эмасдир. Буюк қаҳрамонлик қилди.

Бадринат. Яшасун! Чиндан-да буюк иш кўрсатган экан.

Биринчи ишчи. Бу афгонлар ўзларини «Бани Исроил» болалари⁵² дейлар, тўғрими?

Учинчи ишчи. Ҳа, биз бани Исроил.

Иккинчи ишчи. Йўқ, жоним, тўғри эмас. Жухуд боласи бўлганда, бир оз кўрқоқ бўлар эдилар?

Учинчи ишчи. Бу тўғрида ҳадис бор.

Бадринат. Буни Раҳимбахш соҳибдан сўрайлик.

Учинчи ишчи. Кўб яхши, айтсунлар.

Раҳимбахш. Бир кўб афгон тарихларинда афгонларни бани Исроил деб кўрсатилган. Бу тўғрида тонуқлар⁵³ ҳам кетурилган.

Учинчи ишчи. Ҳа... тонуқларимиз кўб.

Биринчи ишчи. Ниндай тонуқлари бор?

Раҳимбахш. Биринчи тонуқлари шул ҳадис, иккинчи тонуқлари «тайласан» деган лунгидек бир кийимлари. Айталарким, бани Исроилда ҳам шу тайласан бор эмиш. Учинчи тонуқлари соч қўйиш экан, тоғ орасиндаги афгонлар жухудларча соч қўяр эканлар. Менимча, бу тонуқлари бутунлай чурук.

Учинчи ишчи. Нега?!

Раҳимбахш. Негаким, бундай тарихий буюк сўровларга ҳадис билан жавоб бериб бўлмайди. «Тайласан» деган кийимлари эски юнонларда ҳам бор эди. Бунинг Юнондан Эрон орқали Афгонга ўтганлиги узоқ эмасдир. Соч қўйишлари эса Эронда ҳам бор.

Бундан бошқа тарих билими Фаластиндан Афғонистонга бир кўчиш ё кўчдуруш бўлганини кўрсатмайди. Менга қолса, бу тугунни ешмак учун, икки йўл бор. Бири — ер остини қазиб, очиқ излар, белгилар изламак. Иккинчиси — афгон тили билан жухуд тили орасинда бир яқинлик ахтармоқ. Менимча, афгон тили билан жухуд тили орасинда бир яқинлик йўқга ўхшайди. Бироқ бу тўғрида узилкесил бир нарса айтмак меним ишим эмас, тиллар билимига уста кишиларнинг ишидир.

Учинчи ишчи. Майли, бу ишлар бўлганча, биз жухуд боласи бўлуб қолармиз.

Иккинчи ишчи. Майли, нима бўлсанг бўл, бироқ ишла, тириш.

Учинчи ишчи. Тиришмак истамаса эдик, шаҳардан, қишлоқдан узоқлашиб, тоғлар, мағоралар орасинда бундай ишлаб турар эдикми?

Бадринат. Яша, афғон!

Иккинчи ишчи. Яша, жуҳуд боласи.

Кулалар. Шу паллада тор йўлдан ҳуштак товуши эшитилар, ҳаммалари обдираб қарайлар.

Раҳимбахш (*ёзғични қўйиб*). Орқадощлар, қоровулимиз қора кўрди. Турунғиз... яроқланайлик.

Ҳаммалари туруб, ўн биротарларини олиб, ўқ уяларини кўруб, тайёрланурлар.

Бадринат. Ўз кишиларимиздан бўлса керак.

Раҳимбахш. Шундай бўлса керак.

Биринчи ишчи. Майли, биз тайёр. Таниш бўлса — салом, ёв бўлса — ўқ, кела берсун...

Раҳимбахш (*биринчи ишчига*). Орқадощ! Бўмбаларни чиқариб қўйинғиз.

Биринчи ишчи ёғоч қутидан бўмба чиқариб мосо узра кўяр. Шу чоғда милтиқ, садоқ⁵⁴, тўппонча, дурбин билан яроқланган қоровул кирар.

Раҳимбахш. Ким экан?

Қоровул. Ўзимиздан экан, соҳиб!

Бадринат. Ўрон⁵⁵ бердимиз?

Қоровул. Берди. Чилон ёғочининг остига келгач, бир оз турди. Ўнг қўлини икки йўла кўтарди.

Раҳимбахш. Сизда чиқиб ўрон беринғиз, келсун.

Қоровул чиқар.

Бадринат. Ҳайданғиз, ишларимизни кўра берайлик. Ҳали бизга яхши хабарлар келса керак.

Ҳаммаси бурунғи ўз ишига ўтурур.

Биринчи ишчи. Яхшими, ёмонми, нима бўлса, хабар бўлсун. Юртдаги йўлдошларимизнинг ҳолларини билиб олайлиқ.

Раҳимбахш (*Биринчи ишчига*). Ўртоқ, бу бўмбаларни ерига қўйинғиз.

Биринчи ишчи бўмбаларни қутига қўйиб, яна ўз еринда ўтурур.

Иккинчи ишчи. Дилнавоз хоним, ош пишдимиз?

Дилнавоз. Бир оз турасиз.

Биринчи ишчи. Бу кунги эт қаттиғ экан, бот⁵⁶ пишмасе керак.

Иккинчи ишчи. Жоним! Ош бўлганда ҳам ҳалигача пишар эди.

Дилнавоз. Келган кишининг гапларини эшитмаганимча, меним томоғимдан нарса ўтмайди.

Иккинчи ишчи. Мен ҳам шундай.

Коровул кирар.

Раҳимбахш. Келдими?

Коровул. Келди. Бир хотун экан.

Раҳимбахш. Келсун.

Коровул кўли билан йўл кўрсатгач, бош-оёқ яланг, қора йиртиқ кўйлакли, чирмашиқ тўзонли сочли 45 яшар бир хотун кўлида эгрибугри бир таёқ тутуб кирар, бош эгар.

Раҳимбахш. Қардан келасиз?!

Хотун. Ҳиндустондан.

Раҳимбахш. Қарга?

Хотун. Ҳиндустонга.

Раҳимбахш. Отингиз?!

Хотун. Бўмба. *(Кимсага билдирмайин, мафоранинг ҳар ёқиға қарар.)*

Раҳимбахш. Хуш келдингиз!

Дилнавоз ишончсизча қараб турар.

Бадринат. Хўш, гапирингиз, қани! Нима иш, нима хабар билан келдингиз?

Хотун. Зайид соҳибни кўргали келдим.

Бадринат *(Раҳимбахшни кўрсатиб)*. Мана Зайид соҳиб.

Хотун *(Раҳимбахшиға бош эгиб)*. Мени Пешовардан наввоб Муҳаммад Хусайнхон соҳиб Баҳодур юбордилар.

Раҳимбахш. Кўб яхши. Хон Баҳодур соҳибнинг ҳоллари қалай?

Хотун. Яхши. Сизларга салом айтдилар.

Раҳимбахш. Эсон бўлғайлар, нима буюрдилар.

Хотун. Дедиларким, биз Пешоварда апрел бошларинда ҳукуматга қаршу чиқиш ясармиз. Шунинг учун тайёрлигимиз бор. Бўмбайда Анрибил Мистар Жанох соҳиб, Лоҳўрда Миён Фозил Ҳасан соҳиб, Аллоҳободда Анрибил Сайид Ризо Али соҳиб, Аликадада Хўжа Абдул Мажид соҳиб, Лоҳўрда Мистар Мазҳар ул-Ҳақ соҳиб, Калкуттада Фазл ул-Ҳақ соҳиблар ҳам шул кунларда ялпи чиқиш учун кўмитадан буйруқлар олганлар.

Раҳимбахш. Бизга ҳам бу тўғрида хабар бор.

Хотуннинг кўзлари шодликдан яширунча ўйнар.

Хотун. Пешоварда тарқатилган кўзғатғу битикларнинг Зайд отли бир киши томонидан тарқатилганини ҳукумат тилчилари билганлар. Бир суратингизни ҳам қайдандир топганлар, сизни кўлга тушурмак учун бор кучлари билан тиришарлар.

Ҳаммалари эс қўярлар. Хотун ўз сўзларининг таъсирини онгламоқ учун бир оз тинар. Дилнавозда ишончсизлик.

Раҳимбахш (совуққонли). Хўш... сўнгра?!

Хотун. Хон Баҳодур соҳиб сиздан ўтиналарким, бир неча кун шаҳарларга сира яқинлашмайин юрғайсиз. Бўлғудек эса, Боғистон томонга ўтиб-да қолғайсиз.

Дилнавознинг ўзини кучлаб сақлагани кўрунур.

Раҳимбахш. Бошқа?

Хотун. Босилган битиклардан менга бир оз бергайсиз.

Раҳимбахш (Бадринатга). Чиқингиз, «Ҳиндустон» деган янги битикчадан беш юзта берингиз.

Бадринат соҳиб саккиз бетлик кичкина битикчалардан беш боғлам олиб хотунга берар. Хотун қўлтуғидан бир қопчиқ чиқариб битикчаларни солар.

Раҳимбахш. Хон Баҳодур соҳибга салом айтингиз. Кўлларини ўпармен. Илгимдан келганча айтганларидек ишлармен.

Хотун (қопчиқни кўтариб). Хўб. Яхши қолингиз.

Раҳимбахш. Яхши борингиз.

Хотун мафоранинг ҳар ёнига яна бир йўла яшурунгина қарағандан кейин чиқмоқ истар.

Дилнавоз (бирдан қайнаб кетар). Тўхтангиз... Тўхта!..

Хотун (қайрилиб). Ким? Менми?

Дилнавоз. Ҳа, сен! Сен тилчи хотунсен!

Ҳаммалари обдираб қолурлар.

Хотун (ясама бир обдираш билан). Ким? Менми? Мени тилчими дединг?! Бу қандай сўз?!

Дилнавоз. Сени дедим. Тилчисен!

Раҳимбахш (ериндан туруб Дилнавозга яқинлашур). Сенга нима бўлди, Дилнавоз?!

Дилнавоз (ишчиларга). Тутингиз буни! Бу тилчидир дейман, тутингиз буни!

Биринчи, учинчи ишчилар хотунни тутарлар.

Раҳимбахш. Нега тутдурасан буни?!

Дилнавоз. Бу тилчидир, ҳукумат тилчисидир.

Раҳимбахш. Қаердан билдингиз?!

Дилнавоз. Оҳ... меним юрагим шундай кўрсатадир.
Тилчидир бу!

Раҳимбахш. Юрак кўрсатиши билан бир кишини тутуб бўлмайдир. *(Ишчиларга.)* Кўя берингиз!

Ишчилар қўймоқчи бўлгач.

Бадринат *(ишчиларга)*. Тўхтангиз. *(Ишчилар яна тугтарлар. Бадринат Раҳимбахшга.)* Кўрсатишларнинг энг тўғриси юрак кўрсатишидир...

Раҳимбахш *(сўзни кесиб)*. Қайси бир қонун юрак кўрсатиш билан бир кишини тутдурадир?

Бадринат. Қонунларга қарамангиз. Улар бўш нарсалардир.

Раҳимбахш. Нима қилмоқчисиз?!

Бадринат. Мен айтаманким, Дилнавоз хоним бу кишига ишонмай экан, биз қисқагина бир сўров қилайлик. Бу хотун сўрашларимизга тўғри жавоб бера олса, кета берсун.

Хотун. Сиз кўб қизиқ кишилар экансиз. Англиздек катта бир давлатга қаршу ишлайсиз. Ҳиндустонни кутқармоқчи бўласиз. Ўз кишиларингиздан бири мени сизга юборган экан, менга ишонмайсиз. Сиз бу онг билан, бу мия билан қандай ишлай олурсиз?! Мендан нима сўрайсиз?! Ўронингизни бердим. Хон Баҳодурнинг сўзларини айтдим. Қайсиси тўғри чиқмади?! *(Раҳимбахшга.)* Сиз айтингизчи, ўронингизни янглиш сўйладимми?

Раҳимбахш. Йўқ.

Хотун. Хон Баҳодурдан айтган сўзларим ёлғон чиқдими?!

Раҳимбахш. Йўқ.

Хотун. Яна мендан нима сўрайсиз?!

Бадринат. Бу мағорани сизга ким дарак берди?!

Хотун. Мени сизга ким юборган эса, шул дарак берди.

Бадринат. Ўзингиз қаердан?

Хотун. Пешовардан.

Бадринат. Қайси маҳалладан?

Раҳимбахш. Қўйингиз, Бадринат соҳиб! Бу ишимиз уятдир. Хон Баҳодур соҳиб эшитса, яхши бўлмас. Хон Баҳодур соҳиб бунга ишониб бизга юборибдир. Ўронни ўргатибдир. Яшурун сўзларни айтибдир. Ҳаммасини ўз қулоғи-

миз билан эшитдик. (*Хотуннинг кўзларида шодлик.*) Сиз янадан «Қайси маҳалладансен?», деб турасиз, бу иш кулунчдир. (*Ишчиларга.*) Кўяберингиз!

Ишчилар хотунни кўябералар.

Хотун. Мен кетайми?

Раҳимбахш. Кетингиз. Хон Баҳодур соҳибга салом айтингиз.

Хотун чиқар.

Дилнавоз. Кетди. Кутулди. Яқинда бошимизга бир бало кетурур.

Раҳимбахш. Дилнавоз, ўтинамен шу кўрқоқликни ташла.

Бадринат. Хайдангиз, ошни сузингиз, оч қолдиқ. Бўлгани бўлди.

Биринчи ишчи. Жуда ўлдиқ, ошни сузингиз.

Дилнавоз. Хўб. (*Қозондаги қовурмани икки тобоқ, бир чаноқга суза бошлар.*)

Иккинчи ишчи (*суфрани ёзиб, нон қўйиб*). Қани келингиз!

Ҳаммалари суфра теграсинда ўтурурлар.

Дилнавоз (*учинчи ишчига*). Гулдоҳон, бу бир чаноқ ошни қоровулга бериб келингиз.

Учинчи ишчи. Хўб. (*Чаноқни қозон бошидан олиб қоровулга чиқарур.*)

Дилнавоз ош тобоқларини суфра узра келтурур кўяр. Ўзи ҳам ўтурур, учинчи ишчи ҳам келиб ўтурур, ея бошларлар.

Биринчи ишчи. Дилнавоз хоним, хотунни кўб кўрқитдингиз-да.

Иккинчи ишчи. Жонини чиқардилар.

Дилнавоз. Мен шунга ишонмадим. Шунни кўргач, кўнглим қораланди.

Раҳимбахш. Жоним! «Мен ишонмадим» деб, бир кишини тутмоқ тўғрими?

Дилнавоз. Меним ўғурсиз бир кўнглим бор. Бўлғуси ёмонликларни бурунроқ кўрадир. Бунини ўзинг-да биласен.

Раҳимбахш. Бир нарса бўлмас. Тинчлан!

Дилнавоз. Кўрарсен.

Учинчи ишчи. Бир нарса бўлганда, нима бўлур? Биз нимадан, нега кўрқамиз? Бу ишга киришган кун жонимиздан кечмаган эдикми?

Дилнавоз. Тузук. Жонимиздан кечган эдик. Бироқ кўл-оёқларимизни боғлаб, унларга берамиз демаган эдик.

Бадринат. Дилнавоз хоним! Кўб қайғурмангиз. Ҳукумат бизнинг изимизни топиб ҳалиги хотунни юборган бўлса, у хотунни тутуб тилим-тилим қилмоқ ҳам унумсиздир. Изимиз топилгандан кейин унларнинг тилчи хотунлари бир эмас, ўн эмас, мингларча бор. Тутуб ўлдирмак билан битмас.

Ташқаридан қоровулнинг ҳуштак товуши келар.

Дилнавоз. Мана... айтганим чиқди!..

Ҳаммаси обдираб қарар.

Раҳимбахш. Шошма жоним, қоровул келсун.

Бадринат. Менга қолса, Дилнавозники тузук. Иш ёмонлашди. Турингиз, бунларни йиғиштуруб, бўмбаларни тайёрлангиз.

Ҳаммалари туриб, суфра, тобоқларни йиғиштуруб, қутидан бомбаларни чиқариб, мосоға қўярлар. Қоровул югуруб кирар.

Раҳимбахш. Нима гап?

Қоровул. Бизни босалар...

Бадринат. Орқадощлар, телба бўлмангиз, милтиқларимизни олиб садоқларимизни тоқайлиқ. Ташқари чиқиб, тор йўлнинг бошини тутайлиқ.

Ҳаммалари садоқларин, милтиқларин олурлар.

Раҳимбахш. Бўмбаларни-да биртадан олайлик. *(Маҳмудхон билан уч ишчи тўрт бўмбаларни слурлар.)* Ҳайдангиз, ташқарига! *(Ўзи илгари тушар, бошқалар унинг кетидан чиқарлар. Ташқаридан Раҳимбахшнинг товуши келар.)* Яқинлашалар. Югурингиз. Ҳар ким ўз булжоринда⁵⁷ турсун.

Бир оз тинишдан сўнг милтиқ товушлари эшитилур. Милтиқ товушлари орасинда икки бўмба-да портлар. Сўнгра жимжит бўлур. Икки дақиқадан кейин юзбоши Порлинсун, олти пўлис ҳамда ҳалиги тилчи хотун, Дилнавоз билан Бадринат соҳибни тутқун қилиб мағорага кирарлар. Тутқунларнинг кўллари боғланган.

Бадринат соҳиб оёғиндан яралангани учун оқсар.

Порлинсун. Келингиз, ёғийлар! Бу ерда нима ишлай эдингиз?! *(Бир дафтарча очиб ёза бошлар.)*

Бадринат. Сўрамоқ ортуқ бир иш. Шу ердаги нарсаларнинг ўзи кўрсатадир.

Порлинсун. Йўлдошларингиз қани?

Бадринат. Ўлмаган бўлсалар, қочғандирлар.

Порлинсун. Неча киши эдилар?

Бадринат. Биздан бошқа икки киши.
 Порлинсун. Шунча отишган шул тўрт кишими эди?!
 Бадринат. Шул тўрт киши шунча отишган эди!
 Порлинсун. *(Дилнавозга қарагандан кейин, ўйлар.)*
 Ўқунарнинг уйида кўрганимдан яхшиланмиш. *(Сўйлар.)*
 Сенинг отинг нима?
 Дилнавоз. Дилнавоз.
 Порлинсун. Сен-да шунларданми?
 Дилнавоз. Ҳа.
 Порлинсун. Сизнинг бошлигингиз ким эди?
 Бадринат. Мен эдим.
 Порлинсун. Сенинг отинг нима эди?
 Бадринат. Бадринат.
 Порлинсун. *(Пўлисларга девор тагиндаги қоғозлар билан қобларни кўрсатиб.)* Бу қоғозларни қобларга солингиз. *(Пўлислар қоғозларни бир қобга солурлар. Қобнинг оғзини боғларлар. Порлинсун қоб оғзини сургич қилгандан кейин.)* Қоб билан бу машинани олиб чиқарингиз. *(Пўлислар унларни кўтариб чиқарурлар.)* Бу иккисини ҳам чиқарингиз.
 Пўлислар Бадринат билан Дилнавозни чиқарурлар. Ҳаммадан кейин Порлинсун чиқар.

Парда тушар.

БЕШИНЧИ ПАРДА

Гангар тоғининг кичкина тепалариндан бири. Ўнгдан тепага чиқар тор бир йўл. Сўлда кўкарган икки-уч тоғ оғочлари. Тепанинг нари ёғинда узоқдаги ўрмоннинг устигина кўрунадир. Қуёш янгигина ботган. Ҳаво қоронгулана ёзган. Саҳна жимжит. Бир оздан кейин тепанинг сўл ёқидан (йўлсиз томондан) Раҳимбахш тирмашиб чиқар.

Раҳимбахш *(у ён-бу ёнга қарагандан кейин чарчаганин кўрсатиб.)* Уф... мана шу ер яхши экан. Шунда бир оз турайлиқ. *(Тубанга қараб, ўртоқларини қўли билан чақиргандан кейин ўтуруб, тушунчага толар.)* Оҳ... Дилнавоз... бахтсиз бир юртнинг бахтсиз қизи бўлганинг етмас экандек, бахтсиз бир йигитнинг бахтсиз бир севгилиси ҳам бўлдинг. Учмоҳдек боғчалардан ажраб, томуғдек мағораларда яшадинг. Малак эдинг, шайтонларга тутулдинг. *(Узоқларни тинглагандек бўлуб.)* Оҳ... «Мени қутқар!» деган товушинг қулоғимдан кетмайдир. Қутқарурмен. Сени бир неча йўла Ўқунардан қандай қутқарган эсам, яна шундай қутқарурмен... *(Биринчи, иккинчи, учинчи ишчилар билан Маҳмудхон тир-*

машиб чиқарлар.) Келинг, ўртоқлар! Шунда бир оз турайлик.

Ҳаммаси ўтурурлар.

Маҳмудхон. Нима қиламиз энди?

Раҳимбахш. Шунда пойлаб турамиз. Унлар ана у катта йўлдан ўтарлар...

Учинчи ишчи. Шундами тутармиз?

Раҳимбахш. Йўқ. Унлар узоқдан кўрингач, илдам югуруб, ана у ўрмонлиқга борармиз. Шунда борганларинда босармиз.

Маҳмудхон. Бир иш қилайликким, шул хотун тузоқга тушгай. У қутулса, иш чатоқ.

Учинчи ишчи. Албатта... У шайтон хотун кимлар билан ишлаганимизни билиб кетди. Қочиб қутулса, бутун йўлдошларимизни тутдурғусидир.

Раҳимбахш. У ўрмонлиқ кенггина ердир. Унда борганда ҳаммасини тузоқга тушурурмиз.

Учинчи ишчи. Бадринат соҳиб билан Дилнавоз хонимни ҳам қутқарурмиз.

Маҳмудхон. Улар нечук тутулдилар?

Раҳимбахш *(биринчи, иккинчи ишчиларни кўрсатиб.)* Бунлар тоққа чиқгандан кейин мен тор йўлнинг ўнг ёғиндаги бир қоянинг панасинда ерлашдим. Бадринат соҳиб мендан устарақ турган эди. Дилнавоз-ку сизлар билан шул ёққа кетган эди.

Маҳмудхон. Ҳа.

Раҳимбахш. Сиз ўз булжарларингизда ерлашдингиз. Дилнавоз ҳам бир оғочнинг панасинда қолди. Менга кўрунуб турган эди. Ёв бизнинг ёқни кўргач, сўлга бурулди. Учтаси йиқилгандан кейин қолгани оғочга яқинлашди. Мен Дилнавознинг қийноқда қолганин онглагач, югуриб бормоқчи бўлдим. Бирдан кучли бир қўл елкамдин тутди. Қарасам, Бадринат соҳиб. «Сиз нега келдингиз?», дедим. «Сизнинг тушунчангизни онглаб келдим» деди. «Нима истайсиз?» дедим. Айтдиким: «Ишимиз ёмон. Қочмоқ керак». Мен бу сўздан қизидим. «Дилнавозни қўйуб қочмам» дедим. Бадринат соҳиб дедиким: «Сиз Дилнавозни ҳам қўймангиз, қўмитанинг мағорадаги шунча нарсаларини ҳам унутмангиз. Бироқ шу паллада қочмоқдан ўзга йўл йўқ. Мен бошқа орқадосларга қочмоқ ишорати бердим. Сиз-да шулар билан қочингиз, мен Дилнавознинг кўмагига борамен. Уни қутқара олсам, эришамен. Қутқара олмасам, ўзим ҳам унинг ёнинда қолғали

тутуламен. Сиз йўлдаги ўрмонликқа бориб турингиз. Бунлар шундан ўтарлар. Йўлларини тўсуб, ўзларини йўқ этиб, бизни қутқарурсиз». Мана мен Бадринат соҳибнинг айтган шу сўзлари учун сизни бу ерга кетурдим.

Маҳмудхон. Сўнгра нима бўлди?!

Раҳимбахш. Оҳ, дўстим! Нарисини сўрама! Кўр бўлгай эдим-да, кўзим кўрмагай эди! Бадринат Дилнавозга эришгач, пўлислар-да етишдилар. Дилнавоз билан Бадринат соҳибни тутдилар. *(Бутунлай ўзгариб.)* Уф... мен буюк виждонсизлик этдим. Дилнавозимни қутқармасдан қочдим. Оҳ, бахтсизлик!

Учинчи ишчи. Жоним, нима бўлди сенга! Тетик тур! Дилнавознинг бу иккинчи тутулишидир. Биринчи йўла қутқарганимиздек, бу йўла ҳам қутқарурмиз.

Иккинчи ишчи. Энди шунда тураимизми?

Раҳимбахш. Йўқ. Унларни пойлаб турубмиз. Қораларини кўргач, ўзимизни ўрмонликқа олурмиз.

Маҳмудхон *(узоқдан бир нарсани кўргандек бўлуб).* Ана, келдилар. Турингиз!

Раҳимбахш. *(Маҳмудхон қараган сари қараб.)* Ҳа-ҳа, келдилар. Орқадослар, еримиздан кўпмайғина тепадан туша берайлик. Кўпсоқ, кўрурлар.

Учинчи ишчи. Мен кетдим.

Ўзини тепадан тубанга қўя бераб, бошқалар ҳам учинчи ишчидан кейин туша берарлар. Раҳимбахшон тепада узаниб келганларни пойлар. Бир оздан кейин ошоғиға⁵⁸ қараб, йўлдошларига сўйлар.

Раҳимбахш. Катта йўлдан чиқдилар. Шу тепага келатурган тор йўлга кирдилар. Шу тепага секин-секин келалар. Ўзимизни ўрмонликқа олайлик. *(Бир оз туриб ўзини тепадан ташлар, йўқолур.)*

Саҳна бир-икки дақиқа жимжит қолар. Сўнгра тепага чиқатурган тор йўл томониндан юзбоши Порлинсуннинг товуши эшитилар.

Порлинсун. Мана шу тепа яхши экан. Сен бориб йўлдошларинга айт. *(Порлинсун билан бир пўлис соҳиб саҳнага кирарлар.)* Бир кишини отларга қоровул қўйсунлар. Бошқалари нарсалар ҳам тутқунларни олиб шунга келсунлар. Сен меним ўрундуғимни кетур. *(Пўлис салом олиб чиқар. Порлинсун юруб сўйлар.)* Ўшаларнинг тўрттаси ўн икки кишимизни ўлдурубдур. Ўзларидан бир киши ҳам ўлмаган! Бироқ иккитаси қўлга тушди. Улар «биздан киши ўлмади» деб шодланалар. Аҳмоқлар, буни онгламайларким, биздан ўлдирганлари ўн икки киши ҳам ўзлариндан эди! Улар-да

хиндустонли эдилар. Ўз қиличлари билан ўзларини кесмак — мана энг буюк хунар!.. (Қўпуб.) Бу қизни демайсизми! Бунинг тутилгани!.. Мен бу қизни мингбоши Ўқунарникида кўрган эдим. Шунини қўлга тушургани бир озда тиришган эдим. Бу кун бу менинг қўлимга тушубдир.

Пўлис бир «йўлчи ўрундуғи» (қатлама устул) олиб келар, юзбоши кўрсатган ерга қўяр. Юзбоши ўрундуқга ўтурур. Беш пўлис билан тилчи хотун нарсалар билан тутқунларни келтуралар. Юзбошига салом берарлар.

Бадринат (*тепанинг ҳар ёқиға қарағандан кейин ўйлар*). Бу нима? Бу кеча ўрмонлиқдан ўтмай, шундами ётамиз?!

Порлинсун. Ҳайдангиз, бир чеккада ўтурингиз. Қоронғу кечада ўрмонлиқдан ўтмоқ яхши эмас. Ҳусайн қоровуллик этсун.

Пўлислар юзбошининг буйругини олғач, тутқунларни бир чеккада ўтқузурлар, **милтиқларини** тепанинг ўртасинда «чотма» қилиб, ўзлари тутқунларга яқинроқ ўтурурлар, бир-бирлари билан гаплашарлар. Ҳусайн деган пўлис қоровуллик қилар.

Порлинсун (*Бадринатга*). Шу тоғлиқда биз босган мағорада ҳам ўчоқларингиз борми?

Бадринат. Юзбоши! Сиз бизни тутишга буюрган эдингиз. **Ишингиз** бизни қўлга тушурмак эди, тушурдингиз. **Яна бир** ишингиз қолдиким, бизни Пешоварга элтиб, сўровчиларга топшурмоқдир. Биздан гап сўрамоқ ишингиз эмасдур.

Юзбоши жим бўлур. Пўлислар эснай бошларлар.

Бадринат (*ўйлар*). Тангри Раҳимбахшга эс берсинким, ўрмондан берирақ келиб бизни излагай. Эртагача бизни шул ўрмонлиқда кутиб турса, ишимиз битди!

Порлинсун (*тилчи хотунга*). Бу қизнинг қўлларини ечиб қўй. Оврупа адолати хотунларни бу ҳолда кўрмак истамас.

Дилнавоз (*Бадринатга эшиттирибгина*). Яна шайтонлик бошланди.

Тилчи хотун. Хўп. (*Еридан туруб, Дилнавознинг орқасига ўтар, қўлини еча бошлар, Бадринатга сўйлар.*) Ёввойилар, ўзингиз-ку майли, кўзларингиз чиқсун. Гул каби бир қизни нима деб мағораларда қийнаб тутасиз? (*Бадринат эшитмасликка урунар. Хотун Дилнавознинг қўлларини ешгач, ўз ерига бориб ўтурур. Дилнавоз қўлларини ешилганиндин шодлангудек бўлмаганини кўрсатиб турар. Хотун*

юзбошига сўйлар.) Юзбошим, бу гўзал қиз жуда онгли бир қиз-да.

Порлинсун (*тушунча орасинда*). Шундайми?!

Тилчи хотун. Жуда эсли. Мен буларнинг мафорасига борганда, шу кишидан бошқалари мени танимадилар, менга ишондилар. Бу киши эса мени тутдириб ўлдурмоқчи бўлди. (*Кулиб юборур.*) Бояқиш Зайд менга ишонганин сўйлаб, жонимни қутқарди. (*Пўлислар эснай бошладилар.*) Бу кишини яширин пўлис бошқармасига қўйсангиз, давлатга қўп хизмат қилгусидирлар.

Юзбошининг толиб кетганин кўргач, бу ҳам узаниб ётар. Пўлислар кўзларини уйқудан очолмай туралар.

Бадринат (*ўйлар*). Тангрим, Раҳимбахшга эс бер!

Саҳна жим-жит қолар. Қоровул тепанинг тор йўл томон ёқасинда кезиб турар. Бир оздан кейин Раҳимбахш боя кетган ериндан бошини секингина чиқариб, бот йўқолур. Бир оз ўтгач, Раҳимбахш тўппончаси портлар. Ўқ қоровулга теккач, тепадан юмаланиб тушар. Раҳимбахш билан йўлдошлари илдам чиқиб чатмаға⁵⁹ келурлар, ўтурган қоровулларга милтиқ тўғрилаб турарлар. Бу ишлар жуда тезлик билан бўлиб ўтар.

Раҳимбахш (*туриб, яроқланурга вақт топа олмай, обдираб қолган қоровулларга*). Ким қимирласа, ўлур! (*Юзбоши Порлинсуннинг қўпиб тўппонча чиқара ёзганини кўрган Маҳмудхон, қўлиндағи тўппончани бўшатур. Ўқ юзбошининг кўкрагиндин тегар. Йиқилиб, талпина-талпина жон берар. Раҳимбахш Маҳмудхонга сўйлар.*) Сиз буларнинг қўлларини ешингиз. (*Маҳмудхон Бадринатнинг қўлини еча бошлар. Бадринат қўли ечилгач, ериндан қўпар. Дилнавоз ҳам қўпар. Раҳимбахш қоровулларга сўйлар.*) Орқадослар! Сиз бизнинг юртдош, қурдошларимиз эурсиз. Бизнинг юракларимиз сиз учун урадир. Биз мана шундай қоп-қоронғу кечада кўрганингиз мафоралар, тоғлар, тепаликларда қийналиб юрамиз. Сизни қутқармоқ, сизни яшатмоқдан бошқа бир тилагимиз йўқ. Сиз келиб, бизни босдингиз! Биз билан отишдингиз. Икковимизни тутдингиз. Бироқ биз биламиз-ким, бу ишларнинг ёзуғи сизда эмас. Юзбошингиздадир. (*Қоровулларнинг юзлари кулар.*) Шунинг учун шу соатдан сиз эрклидирсиз. Қачон истасангиз, Пешоварга қайта олурсиз. Отларингиз ўзингизники. Бироқ милтиқларингиз, тўппончаларингиз бизда қолсун.

Бадринат. Шошмангиз, Раҳимбахшхон... Шу тилчи хотун янами қутулиб кетсун?

Раҳимбахш (*биринчи ишчига*). Юборингиз буни у дунёга!

Тилчи хотун (*ирғиб туриб ялинар*). Зайд соҳиб, мени бағишлангиз, менга ҳам шу буюрган эди. (*Юзбошининг гавдасини кўрсатур. Биринчи ишчининг тўппончасидан чиққан бир ўқ билан «воҳ» деб йиқулур, жон берар.*)

Раҳимбахш (*пўлисларга*). Дўстларим, нима қиласиз? Шу паллада шаҳарга қайтасизми? Эртагача шунда тура-сизми?

Бир пўлис. Хон соҳиб! Сиз ҳиндли, биз ҳиндли. Бу юзбоши бизни ўғри тутарга деб келтирган эди, биз кўриб, онглаб турубмизким, сизлар ўғри эмас экансиз. Сизларнинг тилакларингиз бошқача экан. Биз ётганларнинг хизматиндан безиб қолган. Бундан кейин сизга хизмат қиламиз. Сиз билан биргалашиб ёвни юртдан чиқаргани тиришамиз.

Ишчиларда шодлик.

Раҳимбахш. Кўб яхши. Юртимиз сиздек жонли, қонли йигитлардан иш кутади. Сиз зулмга қаршу курашмоқчи бўлсангиз, биз қуллуқлар билан қабул қиламиз. Шундай бўлғач, келингиз, кучоқлашиб кўришайлик-да ўртоқлашайлик.

Ҳаммалари кучоқлашиб кўришурлар.

Бадринат (*бир пўлисга*). Дўстим, сиз бориб отлар ёниндаги қоровулингизга ишни онглатингиз.

Пўлис. Хўб. (*Кетмак истар.*)

Раҳимбахш. Орқадошим, ўз милтиғингизни олиб борингиз. (*Пўлис чатмадан ўз милтиғини олиб борар. Раҳимбахш қолган пўлисларга сўйлар.*) Эмди ҳаммамиз бирлашдик. Ўз милтиқларингизни олингиз. (*Пўлислар шодланиб, милтиқларини олулар.*)

Бадринат. Энди ҳаммамиз бирга, ҳаммамиз ҳам Ҳиндустон учун тиришамиз. Йиртқичлардан элимизни қутқарамиз. Яшасун Ҳиндустон, яшасун истиқлол!

Ҳаммалари. Юртимизни қутқарамиз. Яшасун истиқлол!

Югуриб тепадан тушарлар

Парда тушар

Битди